

Utawala wa Sheria

Mwongozo kwa Wanasiasa

**RAOUL
WALLENBERG
INSTITUTE**

OF HUMAN RIGHTS AND HUMANITARIAN LAW

Copyright ©

Taasisi ya Raoul Wallenberg ya haki za Binadamu na Sheria za Kibinadamu
na Taasisi ya Hague ya Kuzifanya Sheria Kuwa za Kimataifa 2012

ISBN: 978-91-86910-78-5

Kitabu hiki kinasabanzwa kwa masharti kuwa hakitatumiwa kwa namna yoyote ya kibiashara au vinginevyo, kwa kuazimwa, kuuzwa, kukodishwa au kusambazwa kwa namna yoyote, au kutolewa kwa namna yoyote ya kujalidi au kuwekewa jalada ambalo ni tofauti na lile la toleo la asili bila ya kwanza kupata idhini ya mchapishaji pamoja na masharti haya kuwekwa kwa wachapishaji wanaofuatia.

Mwongozo huu unaweza kutafsiriwa katika lugha nyingine kwa idhini ya mchapishaji na kwa masharti kuwa Dibaji ya kitabu hiki inakuwemo katika tafsiri hiyo na kuwa tafsiri hiyo ni tafsiri halisi ya kitabu hiki. Wafasiri wa ngazi ya kitaifa wanahimizwa kuifanya kazi hiyo pro bono (kwa bei nafuu). Mchapishaji atashukuru kupata nakala za tafsiri zilizofanywa ili ziweze kuingizwa katika mitandao yao.

Kimechapishwa na:

Taasisi ya Raoul Wallenberg ya Haki za Binadamu na Sheria za Kibinadamu
Stora Gråbrödersgatan 17 B
S. L. Posta 1155
SE-221 05 Lund
Sweden
Simu: +46 46 222 12 00
Fax: +46 46 222 12 22
Barua pepe: rolf.ring@rwi.lu.se
www.rwi.lu.se

Taasisi ya Hague ya Kuzifanya Sheria kuwa za Kimataifa (Hiil)
Anna van Saksenlaan 51
S. L. Posta 93033
2509 AA The Hague
Uholanzi
Simu: +31 70 349 4405
Fax: +31 70 349 4400
Barua pepe: info@hiil.org
www.hiil.org

Jalada: Publimarket B.V., Uholanzi

Tafsiri ya Kitabu hiki kutoka lugha ya Kiingereza kwenda Kiswahili imefanywa na Bw. Adam Shafi na Bodi na Wafanyakazi wa Kituo cha Huduma za Sheria cha Zanzibar (Zanzibar Legal Services Centre), S.L.P. 3360, Zanzibar, Tanzania kwa kujitolea (pro bono).

Utawala wa Sheria

Mwongozo kwa Wanasiasa

YALIYOMO

Dibaji	4
1. UTANGULIZI	5
2. UTAWALA WA SHERIA KATIKA NGAZI YA KITAIFA	6
2.1 Maana ya Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kitaifa	6
2.1.1 Utawala wa Sheria ni Nini?	6
2.1.2 Utawala wa Sheria na Jukumu la Wanasiasa	8
2.1.3 Nguzo Tatu za Utawala wa Sheria: Uhalali, Demokrasia na Haki za Binadamu	9
2.2 Mahitaji ya Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kitaifa	10
2.2.1 Kufuata Katiba	10
2.2.2 Utangazaji, Uwazi, Kutotazama Nyuma na Utulivu	11
2.2.3 Dhamana Mahasusi za Mabunge	12
2.2.4 Hiari	14
2.2.5 Mgawanyo wa Madaraka	14
2.2.6 Mahakama	15
2.2.7 Njia Mbadala za Kusuluhisha Migogoro	19
2.2.8 Wafanyao Maamuzi Wengine	20
2.2.9 Utiifu wa Sheria wa Kutosha	20
2.2.10 Tahadhari	21
2.3 Kwa nini Sheria katika Ngazi ya Taifa ni Lazima?	23
2.3.1 Kujizuia katika Matumizi ya Madaraka	23
2.3.2 Uhakika wa Kisheria na Uhuru	24
2.3.3 Utendewaji ulio Sawa	24
3. UTAWALA WA SHERIA KATIKA NGAZI YA KIMATAIFA	25
3.1 Maana ya Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kimataifa	25
3.2 Mahitaji ya Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kimataifa	27
3.2.1 Sheria za Kimataifa Zitangazwe Hadharani, Zifikiwe, Ziwe Wazi na Zenye Kuleta Matumaini	27
3.2.2 Mahakama iliyo Huru na Isiyopendelea Upande Wowote	29
3.2.3 Utekelezaji Sheria wa Kutosha	31
3.3 Kwa nini Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kimataifa ni Lazima?	32
4. KUTEGEMEANA KATI YA UTAWALA WA SHERIA KATIKA NGAZI YA KITAIFA NA YA KIMATAIFA	33
4.1 Kiungo kati ya Ngazi Mbili Hizi	33
4.2 Kwa nini Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kitaifa hutegemea Sheria za Kimataifa	35
4.3 Kwa nini Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kimataifa hutegemea Sheria za Kitaifa	39
5. REJEA ZA KUSOMWA ZAIDI	42

DIBAJI

Madhumuni ya mwongozo huu ni kuwapatia wanasiasa uwelewa juu ya misingi muhimu ya utawala wa sheria.

Mwongozo huu umetokana na majadiliano ya Baraza ka Kuchukua Hatua Mbamilmbali "InterAction Council" la Wakuu wa Nchi na Serikali wa zamani. Mchakato wa kuandaa mwongozo huu ulianzishwa na kusimamiwa na Taasisi ya Raoul Wallenberg ya Hakli za Binadamu na Sheria za Kibinadamu katika Chuo Kikuu cha Lund, Sweden, na Taasisi ya Hague ya Kuzifanya Sheria kuwa za Kimataifa (HiiL), Uholanzi.

Rasimu ya kwanza ya Mwongozo huu iliandikwa na Dk. Ronald Janse, mkuu wa mpango wa utawala wa sheria hapo HiiL, wakati wa mkusanyiko wa Ushirika wa Henry G. Schermers katika Taasisi ya Uholanzi ya fani ya Sanaa na Sayansi za Jamii. Kazi ya ziada iliendelea kufanywa na Taasisi mbili zilizokuwa zikiisimamia shughuli hiyo. Baadaye Mwongozo huu ulipitiwa tena na wajumbe wa Baraza la Kuchukua Hatua Mbalimbali na wawakilishi wa Umoja wa Mabunge Mbalimbali. Kadhalika, yalipokelewa maoni yaliyokuwa na thamani kubwa kutoka kwa wataalam binafsi. Mapitio ya mwisho yalifanywa na Dk. Hans Corell, Mwenyekiti wa Bodi ya Wadhamini ya Taasisi ya Raoul Wallenberg na Mshauri wa Sheria Mstaafu wa Umoja wa Mataifa.

Maelekezo ya utayarishaji wa Mwongozo huu yalikuwa ni kuwa uwe mfupi kama inavyowezekana ili uweze kusomwa na wanasiasa wenye shughuli nyingi katika ngazi mbalimbali. Lakini vile vile uwe na faida kwa watoaji maamumuzi na watunga sera wengine, kwa wanahabari na wengineo wanaohitaji kujipatia uwelewa kuhusu mada hii. Kadhalika, Mwongozo huu lazima uwe ni rahisi kuutafsiri na kuchapishwa kwa lugha mbalimbali. Hii ndiyo maana hamna michoro ya majedwali na picha katika Mwongozo huu.

Lugha halisi ya Mwongozo huu ni Kiingereza. Hata hivyo, Mwongozo unaweza kutafsiriwa katika lugha nyengine kwa ruhusa ya Taasisi husika, ilimradi tu Utangulizi huu unakuwemo na kuwa tafsiri hiyo ni tafsiri ya kweli ya makala hii. Nakala halisi ya Mwongozo huu inapatikana katika mitandao ya Taasisi simamizi, na tafsiri zitaingizwa humo vile vile.

Marie Tuma
Mkurugenzi
Taasisi ya Raoul Wallenberg ya
Haki za Binadamu na Sheria za
Kibinadamu

Sam Muller
Mkurugenzi
Taasisi ya Hague ya Kuzifanya
Sheria kuwa za Kimataifa

1. UTANGULIZI

Utawala wa sheria umekuwa ndio chaguo bora linalotegemewa kufikiwa duniani kote. Unaungwa mkono na watu, serikali na vyama dunia nzima. Unaaminiwa kila mahali kuwa ndiyo kiini cha mifumo ya kitaifa ya kisiasa na kisheria. Inaaminika vile vile kuwa ni sehemu muhimu ya uhusiano wa kimataifa.

Katika Waraka wa Mkutano wa Wakuu wa Nchi na Serikali wa Dunia wa 2005, Wakuu hao wa Nchi na Serikali wa Dunia walikubaliana kutambua kuwepo haja kwa dunia nzima kuheshimu na kutekeleza utawala wa sheria katika ngazi za kitaifa na kimataifa. Mwaka mmoja baadaye Mkutano Mkuu wa Umoja wa Mataifa ulipitisha azimio juu ya utawala wa sheria katika ngazi za kitaifa na kimataifa na umeendelea kufanya hivyo katika mikutano yake ya kila mwaka baada ya hapo.

Mwaka 2010, Mkutano Mkuu uliamua kufanya mkutano wa viongozi wa juu wa Mkutano Mkuu kuhusu utawala wa sheria katika ngazi za kitaifa na kimataifa wakati wa mikutano ya vikundi ya viongozi wa juu katika mkutano wake wa sitini na saba mwaka 2012.

Madhumuni ya Mwongozo huu ni kuelezea misingi ya utawala wa sheria katika ngazi zote. Unaelezea vile vile kuwa utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa kwa kiasi fulani unategemea utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa, na kinyume ya hivyo.

Usuli wa Mwongozo huu ni majadiliano kati ya wajumbe wa Baraza la Kuchukua Hatua Mbalimbali la Wakuu wa Nchi na Serikali wa zamani, mwezi Juni 2008. Katika taarifa yao ya mwisho ya mkutano wa 26 wa Kila mwaka wa Baraza hilo uliofanyika Stockholm, Sweden, tarehe 25-27 Juni 2008, miongoni mwa mambo mengine, walishughulikia suala la "Kurejesha Sheria za Kimataifa".

Kama inavyoweza kuonekana katika mtandao wao, Baraza la Kuchukua Hatua Mbalimbali lilianzishwa mwaka 1983 likiwa ni chama huru cha kimataifa ili kuandaa uzoefu, uwezo na mahusiano ya kimataifa ya kundi la viongozi wa kisiasa waliowahi kuwa na madaraka ya juu kabisa katika nchi zao. Wajumbe wa Baraza hili, kwa pamoja hutengeneza mapendekezo juu ya, na usuluhishi wa kiutendaji kuhusiana na matatzi ya kisiasa, kiuchumi na ya kijamii yanayowakabili binaadamu.

Wakati wa utayarishaji wa Taarifa yao ya mwaka 2008 ilitolewa hoja kuwa kuna haja ya kunyanyua mwamko wa wanasiasa kuhusu misingi ya sheria za kimataifa na maana ya utawala wa sheria.

Wazo hili liliendelezwa zaidi na Taasisi ya Raoul Wallenberg ya Haki za Binadamu na Sheria za Kibinadamu na Taasisi ya Hague ya Kuzifanya Sheria kuwa za Kimataifa (HiiL). Pia lilizungumzwa katika mikutano iliyoandaliwa na Mradi wa Haki ya Dunia. Kwa muktadha huu wasomaji wa Mwongozo huu watakuwa na hamu ya kuona vipi nchi yao inatathminiwa katika Orodha ya Utawala wa Sheria inayotajwa mwisho.

Katika mchakato huo, Umoja wa Mabunge Mbalimbali – chama cha kimataifa cha Mabunge, kilichoanzishwa mwaka 1889 – ulihusishwa vile vile. Umoja wa Mabunge Mbalimbali ni chombo muhimu cha mazungumzo ya wabunge wa dunia nzima na kinafanya shughuli zake kwa ajili ya amani na ushirikiano miongoni mwa watu na kuwepo kwa utaratibu madhubuti wa demokrasia ya uwakilishi. Moja ya madhumuni ya Umoja wa Mabunge Mbalimbali ni kuchangia katika kuwepo uwelewa mzuri juu ya asasi za uwakilishi zinavyofanyakazi na kuimrisha na kuendeleza njia zao za kuchukua hatua.

Kama inavyoweza kuonekana katika Utangulizi, wawakilishi kutoka kwenye asasi hizi walishiriki kikamilifu katika kuuandaa Mwongozo huu. Bila shaka kuna machapisho mengi yanayoweza kupatikana juu ya mada hii. Hata hivyo, imeonekana kuwa ipo haja ya kutoa maelezo mafupi juu ya mada hii ili wanasiasa wenye shughuli nyingi waweze kujifunza kwa haraka kuhusu eneo hili na hasa juu ya jukumu lao na kwa namna gani wanavyoweza kuchangia katika kuendeleza utawala wa sheria.

Taasisi zinaelewa fika kuwa yaliyomo ndani ya Mwongozo yanaweza kuchukuliwa kuwa yanaeleza juu ya baadhi tu ya mifumo ya kisheria katika dunia. Lakini ni matumaini yao kuwa yaliyomo katika Mwongozo huu yatakuwa na manufaa kwa wote wanaohusika. Kwa muktadha huo, linatolewa angalizi maalumu juu ya rejea zilizofanywa katika machapisho ya Umoja wa Mabunge Mbalimbali.

Jambo jingine ni kuwa Mwongozo unaweza kuonekana kuwa umewalenga zaidi wanasiasa wakati unawajali kidogo tu wenza wao wengi katika ngazi za nyumbani na za kikanda kati ya nchi. Kimsingi, hili haliepukiki. Hata hivyo, Taasisi zinategemea kuwa Mwongozo huu utakuwa na manufaa vile vile kwa wale wanaofanyakazi zao muhimu katika ngazi hizo.

2. UTAWALA WA SHERIA KATIKA NGAZI YA KITAIFA

2.1 *Maana ya Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kitaifa*

2.1.1 Utawala wa Sheria ni Nini?

Kimsingi, utawala wa sheria maana yake ni kuwa raia na wale wanaowatawala watii sheria.

Ufafanuzi huu ulio rahisi unahitaji maelezo kidogo. Utawala wa sheria unahusu masuala gani? Neno sheria lina maana gani?

Utawala wa sheria unahusiana na mahusiano kati ya mamlaka za kitaifa (serikali na sehemu nyingine za tawi la utawala katika ngazi mbalimbali na mahakama) na raia, wakazi na wahusika wengine binafsi, kama vile vyama na makampuni. Kwa mfano, ni kuhusu namna gani sheria zitungwe au watuhumiwa wa uhalifu watendewe namna gani au namna gani kodi zitozwe na kukusanywa.

Utawala wa sheria unahusu vile vile nini kinaendelea miongoni mwa wahusika binafsi katika jamii. Unahusiana na masuala kama vile kunua au kuuza rasilimali, ikiwa ni simu ya mkononi au gari, au stahili ya kulipwa fidia kwa uharibifu ulitokea katika ajali ya barabarani au mahusiano ya kifamilia, kama vile ndoa, talaka na urithi. Unahusu vile vile masuala kama vile haki ya kulima sehemu ya ardhi au kununa au kuuza ardhi.

Kwa ufupi, utawala wa sheria unahusiana na vyote viwili, unahusiana na mahusiano kati ya wale wanaotawaliwa na wale wanaotawala na mahusiano kati ya vyombo binafsi, ikiwa ni binadamu au chombo chenye uhai wa kisheria kama vile vyama na makampuni. Hili linabidi litiliwe mkazo, kwa sababu kuna wale ambao wanatoa hoja kwamba utawala wa sheria unahusu uwekaji mipaka katika matumizi ya madaraka ya serikali tu. Si hivyo.

Baada ya kusema hivyo, kuna tofauti kubwa kati ya viwango vya utawala wa sheria katika mahusiano yaliyotajwa. Kuna maoni tofauti kuhusiana na kiwango ambacho sheria inaweza kujipenyeza katika jamii. Zile nchi zinazofuata mfumo wa uchumi wa kutoa huduma za jamii bure zinapendelea kuwepo kwa udhibiti mkubwa wa serikali katika shughuli za kiuchumi na za kijamii, wakati nchi zenye mfumo wa uchumi huria zinataka serikali ziwe na jukumu dogo tu katika hayo.

Wakati huo huo inabidi ieleweke kuwa madhumuni pekee ya serikali hayawezi kuwa ni kuhakikisha kuwepo kwa " sheria na utulivu" tu na si kingine chochote. Ie kuwa utawala wa sheria unahusiana sana na utekelezaji wa haki za binadamu inadhihirisha kuwa ni lazima serikali ifanye baadhi ya shughuli za kijamii. Hii ina maana kuwa utawala wa sheria unahitaji kuwa serikali itunge sheria na idhibiti baadhi ya mahusiano ya kijamii ikiwa ni pamoja na katika uwanja wa uchumi. Hata hivyo, ni wazi kuwa kiwango cha udhibiti kinatofautiana kati ya nchi na nchi na kwa kiasi fulani hii hutegemea ni kwa kiasi gani wananchi wanaamini serikali.

Katika baadhi ya nchi, mahusiano mengi ya kijamii yanadhibitiwa sana wakati katika jamii nyengine sheria ina jukumu dogo. Lakini hata zile nchi zenye udhibiti mkubwa wa mahusiano ya kijamii zinakiri kuwa haiwezekani wala haihitajiki kuwa sheria idhibiti kila kitu kinachoendelea miongoni mwa watu katika jamii. Baadhi ya kanuni mara nyingi huwa zipo sawa kabisa, kwa mfano kanuni za kidini au kanuni za ujirani au kanuni za maisha ya biashara. Kwa ufupi, utawala wa sheria hauhusiani na mahusiano yote miongoni mwa raia na wahusika wengine binafsi.

Lakini utawala wa sheria mara zote huwa ndiyo kipimo pale madaraka ya kiserikali yanapotumika. Hapa visingizio haviruhusiwi.

Kwanza, wakati wowote ambao mtumishi wa serikali atatumia madaraka, lazima awe na mamlaka ya kisheria ya kufanya hivyo. Kwa mfano, ikiwa mtumishi wa serikali anataka kuipekua nyumba, mtumishi huyo wa serikali lazima awe na mamlaka ya kisheria yanayotakiwa.

Yaani, sheria inaamua ni nani anayeruhusiwa kutumia madarake yepi na katika mazingira gani.

Pili, wakati wa kutumia madara yao, watumishi wa serikali lazima watii sheria. Kwa mfano, wakati wa kumkamata mtu, mtumishi wa serikali ana wajibu wa kisheria wa kuonyesha hati ya kukamata na kumwarifu mtu anayemkamata sababu za kumkamata. Mwenye kuhoji lazima amwarifu mtuhumiwa kuwa kila atakachokisema kinaweza na kitatumiwa dhidi yake mahakamani.

Sheria inaamua madaraka yatumiwe namna gani. Hii inaweza pia kuitwa "namna ya kulinda haki ya mtu" ambayo inakusudia, kwa mfano, kulinda haki za watu na kuwalinda wasitiwe gerezani bila ya kuwepo mashtaka, na kuhakikisha kuwa watu wanaweza kuwafikia mawakili pindi wanapofunguliwa mashtaka au wanapokamatwa.

Kwa kufanya majumuisho: utawala wa sheria unayaweka matumizi ya madaraka chini ya sheria na unahusiana vile vile na mahusiano kati ya watu binafsi na vyombo vya binafsi.

2.1.2 Utawala wa Sheria na Jukumu la Wanasiasa

Kwa raia wa kawaida, ni muhimu sana, kwa sababu ambazo zitaelezwa kwa ufupi, kuwa matumizi ya madaraka ya kisiasa yanawekwa chini ya sheria. Si vizuri kuwa serikali inaweza kufanya inavyopenda kiholela kama ilivyo katika utawala wa kidikteta. Ni muhimu kuwa mienendo yao na ile ya raia wenzao inakuwa chini ya sheria, kwa sababu sheria inaweka mazingira ya utulivu na yenye kutabirika ambayo ni mazuri kwa kila kitu kuanzia usalama wa mtu binafsi na uhuru wao wa kuendesha miamala ya kibiashara kwa usalama.

Lakini utawala wa sheria hauhitaji kuwa mienendo yote au mingi ya raia siku zote inakuwa chini ya sheria na kanuni za kisheria. Kinyume yake, raia mara nyingi hupinga kuwa mienendo yao mingi kila wakati kuwa chini ya sheria na kanuni. Kanuni nyingi inaweza kuwa na maana uhuru mdogo wa kufanya shughuli.

Kwa upande mwingine, wakiwa waandaaji sera, wanasiasa inawabidi wawe na msimamo tofauti. Kuna hali ambapo kutokuwepo kwa sheria ni dosari, ni udhaifu, ni hatari ni hali isiyotakikana kwa mujibu wa mtazamo wa utawala wa sheria. Wale wenye madaraka wasiwe na uwezo wa kutoa adhabu au kuweka vikwazo kwa watu wengine bila ya kuongozwa na kanuni za kisheria zilizo wazi. Kadhalika, wasiwe na uwezo wa kutoa maslahi au kutoa upendeleo bila ya kuwa na mamlaka ya kisheria na kuongozwa na kanuni za kisheria.

Mwanasiasa lazima vile vile awe mwangalifu ili waandaaji sera wengine na watumishi wa serikali wasiwe huru kutumia madaraka kama wanavyopenda. Kwa ufupi, akiwa mwandaaji sera, mwanasiasa asipendeleo kuwa huru kufanya apendavyo, bali aridhike kikamilifu kuwa

chini ya sheria. Mwanasiasa lazima apiganie mfumo ambao matumizi ya madaraka hufanywa kwa mujibu wa sheria.

Kwa hiyo, kuhusiana na matumizi ya madaraka, wanasiasa, bila ya kujali nafasi zao katika mfumo wa kisiasa, wasiwaruhusu watumishi wa serikali na wao wenyewe, kufanyakazi nje ya sheria, ama kwa kutumia madaraka ambayo hawastahili kuyatumia au kwa kuyatumia kwa namna ambayo inakiuka sheria.

Hii inawahusu hasa wanasiasa wanaofanyakazi katika muhimili wa serikali katika dola. Shauku ya kukiuka sheria ili mambo yafanyike kwa haraka, bila ya utaratibu au mipaka yoyote inayosababisha udhia ndilo lililokubwa zaidi katika muhimili huu.

Wanasiasa wanaofanyakazi katika muhimili wa kutunga sheria lazima wawe makini kuwa matumizi ya madaraka yanadhibitiwa na sheria vya kutosha. Wakibaini kuwa sheria inaruhusu mtu kutumia hiari yake kwa kiasi kikubwa, watalazimika kufanya marekebisho yaliyo ya lazima kwa sheria hiyo. Hivi karibuni sheria ya kupinga ugaidi imeonekana kuwa ni eneo ambalo lilikuwa na hatari kubwa la kufanyiwa ufafanuzi ulio mpana sana na kusababisha haki za msingi kuweza kukiukwa kwa urahisi.

Jukumu la mwanasiasa, akiwa katika nafasi yoyote ile, ni kuhakikisha kuwa madaraka ya serikali yapo chini ya sheria na hutumiwa kwa mujibu wa sheria.

2.1.3 Nguzo Tatu za Utawala wa Sheria: Uhalali, Demokrasia na Haki za Binadamu

Swali muhimu ambalo linapasa kuulizwa kuhusiana na ufafanuzi wa utawala wa sheria ni: neno sheria lina maana gani hasa unapoelezewa utawala wa sheria? Maeneo matatu yanaweza kutafautishwa.

Kwanza, utawala wa sheria una maana kuwa sheria ni kanuni zenye vitu vyenye hulka fulani iliyo rasmi. Vitu hivi vinaitwa rasmi kwa sababu havielezi chochote kuhusu yaliyomo katika sheria. Mfano wa hulka iliyo rasmi ni kuwa sheria iliyotungwa ina umbo linaloonyesha kuwa hiyo ni sheria, kuwa imechapishwa katika gazeti la serikali na ubora wa namna ilivyotolewa inaonyesha kuwa wale waliokusudiwa sheria hiyo wanaweza kuielewa.

Eneo la pili linahusu jinsi sheria zinavyoletwa. Kuna namna mbili. Sheria zinaweza kutungwa na watu waliochaguliwa na, na wanawajibika kwa watu ambao hawakuchaguliwa. Zinaweza kutungwa kidemokrasia au kwa utaratibu ambao si wa kidemokrasia. Ni wazi kuwa utawala wa sheria unaweza kutekelezwa kikamilifu katika mfumo wa kisiasa wa kidemokrasia.

Inabidi ieleweke kuwa si sheria zote katika nchi zinapitishwa na bunge au chombo kingine kilichochoaguliwa. Madaraka ya kutunga sheria yanaweza

kukasimiwa kwa vyombo vingine, kama vile vyombo vya ngazi ya mkoa au ya mtaa. Na katika baadhi ya mifumo ya kidemokrasia wanaweza kuwemo wawakilishi ndani ya bunge ambao hawakuchaguliwa. Kitu muhimu ni kuwa wale waliokabidhiwa madaraka ya kutunga sheria wapo chini ya sheria na aina nyengine za uangalizi wa kikatiba.

Hii haina maana ya kukanusha kuwa ile hulka iliyo rasmi ya utawala wa sheria inaweza kupatikana kwa kiasi fulani katika baadhi ya mifumo ya kisiasa isiyo ya kidemokrasia. Katika mifumo kama hii wanasiasa wanaweza kutumia madaraka kwa njia ya sheria, lakini kwa kawaida wao wenyewe hawapo chini ya sheria. Mifumo hii ina hulka ya utawala kwa sheria, lakini si kwa utawala wa sherai.

Eneo la tatu linahusu yaliyomo ndani ya sheria. Hapa, jambo muhimu ni kuwa utawala wa sheria unahitaji kuheshimu haki za binadamu. Hii ni kweli na hasa kuhusiana na haki za kiraia na za kisiasa. Ni vigumu kuamini, kwa mfano, vipi unaweza kuwepo utawala wa sheria bila ya kuheshimu haki ya kuongea na haki ya kujumuika. Lakini hapa zinakuja haki nyengine za binadamu vile vile, ikiwa ni pamoja na haki za kiuchumi, kijamii na kiutamaduni.

Katika Mwongozo huu mambo mawili ya mwisho ya utawala wa sheria – demokrasia na haki za binadamu – yataelezwa katika muktadha wake sahihi hapo chini kwa sababu hayo ni mambo muhimu kwa namna yake yenyewe. Yanayoendelea kuelezwa kuhusu Mwongozo ni nini kilichowazi kuhusu utawala wa sheria.

Hii haina maana ya kusema kuwa mtu asiyaangalie mahitaji kuwa sheria lazima ziwe za halali kwa maana ya kuwa huyo anayetunga sheria anaaminiwa na raia. Kimsingi, kuaminiwa huko kunaweza kuthibitishwa kwa mchakato wa kidemokrasia tu, hasa na bunge lililochaguliwa kwa kura ya siri.

2.2 Mahitaji ya Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kitaifa

2.2.1 Kufuata Katiba

Mahitaji ya msingi ya utawala wa sheria yanaweza kuitwa kufuata katiba. Kimsingi, hii ina maana kuwa lazima uwepo mkusanyiko wa sheria za msingi katika mfumo wa kisheria, unaofafanua madaraka ya serikali, bunge na mahakama katika dola. Sheria za msingi lazima zieleze ni vyombo gani katika dola vina jukumu la kutumia madaraka hayo na vipi madaraka hayo yatumiwe, kati ya vyombo hivyo na kati ya vyombo hivyo na raia na vyombo vingine binafsi.

La muhimu zaidi, waraka huu wa sheria lazima utowe ufafanuzi wa jumla ni ipi mipaka ya matumizi ya madaraka mbalimbali. Kwa maneno mengine, katiba lazima ieleze muundo na kanuni za mfumo wakisheria na kusema ni nani anayestahili kutumia madaraka gani na vipi. Bila ya

mfumo huo wa kimsingi wa sheria, haitawezekana kupima ilivyo sahihi utiifu wa serikali kwa utawala wa sheria.

Mkusanyiko huu wa kanuni za msingi aghalabu huwa katika waraka rasmi wa maandishi unaotarajiwa kuwa muhtasari uliokusanya kila kitu kuhusu kanuni za msingi na huitwa " katiba".

Kwa bahati mbaya, kuna nchi zenye katiba iliyoandikwa ambayo haionyeshi namna gani madaraka yanatumiwa au jinsi yanvyotekeleza mahitaji ya mfumo huo. Katika nchi kama hizo, katiba zilizoandikwa si chochote bali ni zoezi la kujionyesha tu.

Ni lazima mtu aelewe vile vile kuwa kuna nchi zenye katiba zisizoandikwa na kuna nchi vile vile (kwa nfano Israel) ambazo zina mchanganyiko wa sheria mbalimbali na nyaraka zenye sura ya katiba. Mifumo kama hiyo inaweza kuwepo vile vile ikiwa ni pamoja na katiba iliyoandikwa. Ni wazi kuwa wanasisia wana wajibu wa kujieleweshwa kuhusu katiba za nchi zao. Katika baadhi ya nchi kuna semina za mafunzo kwa wabunge wapya.

2.2.2 Utangazaji, Uwazi, Kutotazama Nyuma na Utulivu

Ni wazi kuwa kanuni zinaweza kuongoza tabia ikiwa wale zinaowahusu wanaelewa juu ya kuwepo kwake tu. Kwa hiyo, sheria lazima zitangazwe rasmi, yaani zitangazwe hadharani.

Zaidi ya hilo, sheria lazima ziwe wazi vya kutosha kwa sababu watu hawawezi kutii sheria ikiwa hawazielewi sheria hizo.

Ni muhimu vile vile kuwa sheria zinatumiwa kwa namna ya kusonga mbele na si kwa namna ya kuangalia nyuma. Kanuni hii ya kutumia sheria kwa kutoangalia nyuma ni muhimu katika sheria za jinai. Hii ndiyo maana kanuni hii imo katika Tamko la Ulimwengu juu ya Haki za Binadamu (1948). Ibara ya 11 ya Tamko hili, aya ya 2 inaeleza kuwa " Hakuna mtu yeyote atakayetiwa hatiani kwa kosa lolote la adhabu kwa sababu ya kitendo chochote au kutotekeleza jambo lolote ikiwa kufanya hivyo haikuwa kosa la adhabu, kwa mujibu wa sheria za kitaifa au za kimataifa wakati kilipofanyika ..." Mikataba ya haki za binadamu ya kimataifa na ya kikanda baadaye imeitilia mkazo haki hii ya msingi.

Hata hivyo, kuna jambo moja muhimu ambalo halifuati kanuni hii, nalo ni dhima kwa baadhi ya makosa ya jinai ya kimataifa. Hii ni kwa mujibu wa Ibara ya 15, aya ya 2, ya Mkataba wa Kimataifa juu ya Haki za Kiraia na za Kisiasa, inayosema: "Hakuna kitu chochote katika Ibara hii kitakachoathiri kesi au adhabu ya mtu yeyote kwa kitendo chochote au kuacha kufanya jambo lolote ikiwa wakati wa kufanya hivyo, ilikuwa ni kosa la jinai kwa mujibu wa misingi ya sheria iliyokuwa ikitambuliwa na jamii au taifa." Mikataba mingine ya haki za binadamu ina masharti yanayofanana na hayo. Mamlaka ya Mahakama ya Jinai ya Kimataifa kwa mujibu wa Mkataba wa Roma (1998) inabidi pia yatajwe kwa muktadha huu.

Zaidi ya hayo, sheria na hasa katiba lazima ziwe tulivu kwa muda. Haitakiwi kuwa zinafanyiwa marekibisho au zinabadilishwa mara kwa mara. Ikiwa sheria zinabadilika mara kwa mara, itakuwa tabu kuzifuata. Mabadiliko ya mara kwa mara husababisha hali ya kudumu ya kutokuwa na uhakika kuhusu yaliyomo ndani ya sheria. Zaidi ya hayo, shughuli zenye mipango ya muda mrefu huwa haziyumkiniki. Kwa mfano, ikiwa mtu anafikiria kuanzisha biashara, ni muhimu kuelewa ikiwa sheria kuhusiana na kodi au mapunguzo ya kodi zinaweza kuwa kwa namna fulani ni hizo hizo kwa siku za usoni.

Ni wazi kuwa utulivu ni swali la muda. Haiwezekani kuweka kipindi maalumu ambacho sheria lazima zibaki kama zilivyo. Zaidi ya hayo, utulivu ni muhimu zaidi katika baadhi ya maeneo ya sheria kuliko katika maeneo mengin. Utawala wa uzoefu ni kuwa sheria zinazoendesha mambo yanayohitaji mipango makini na maamuzi ya muda mrefu zisibadilike mara kwa mara kama zilivyo sheria zinazosimamia mambo yanayojitokeza papo kwa papo ambapo uamuzi wa muda mfupi ndio wa kawaida.

Katika moja ya kesi zake muhimu, gazeti la, Sunday Times dhidi ya Uigereza (1979), Mahakama ya Ulaya ya Haki za Binadamu ilifanya majumuisho ya mahitaji mengi yaliyotajwa: "Sheria lazima iweze kufikiwa vya kutosha:

raia lazima aweze kupata dalili za kutosha kuhusiana na kanuni za kisheria zinazohusiana na kesi fulani ...kanuni haiwezi kuchukuliwa kuwa ni 'sheria' mpaka ielezewe kwa usahihi wa kutosha ili kumwezesha raia kurekebisha tabia yake : lazima aweze – ikihitajika kuwa hivyo, kwa ushauri ulio sawa - kutabiri, kwa kiwango ambacho ni cha kawaida kwa hali husika, matokeo yanayoweza kusababishwa na kitendo fulani."

2.2.3 Dhamana Mahasusi za Mabunge

Mabunge yana dhamana mahasusi katika kutetea misingi iliyotajwa. Lazima yahakikishe kuwa sheria zinatangazwa hadharani vya kutosha, ziko wazi na tulivu. Hili linahitaji umakini mkubwa. Kuwa wazi haina maana ya kuandikwa kwa maneno sahihi. Kunahitaji vile vile kuwepo kwa mlingano kati ya sheria mpya na masharti ya hivi sasa. Masharti mapya, hata yakiwa yameandikwa kwa uwazi namna gani yanaweza kuleta mkanganyiko yatakaposomwa kwa pamoja na sheria na masharti ya hivi sasa ambayo yana maneno yale yale lakini yana ufafanuzi tofauti. Zaidi ya hayo, uwazi unaweza ukavurugwa kwa kuwa na kanuni nyingi sana kupita kiasi na lundo la sheria kwani hii itawababaisha kwa urahisi raia na watumishi wa serikali.

Sheria zilizo wazi zinahitaji mbinu na ustadi wa kutosha wa kuandika sheria kwa wale wanaoziandika. Kazi hii inaweza kufanywa na wabunge, lakini mara nyingi hufanywa na watumishi wa serikali wanaofanyakazi katika bunge au wizara. Katika mfumo wa kisheria wenye nia ya kuheshimu utawala wa sheria, ni muhimu kuwa watu kama hao wanapatiwa mafunzo ya kutosha na ustadi mkubwa ili kufanya kazi yao.

Ili kuhakikisha ubora wa uandishi wa sheria, ni muhimu vile vile kuwa katika mchakato wa kutunga sheria unatafutwa ushauri kutoka asasi zilizo huru katika sekta ya serikali na sekta binafsi, na hasa kutoka katika vyama visivyo vya kiserikali, vyama vya wafanyakazi na jamii ya wafanya biashara. Zaidi ya hayo, ziara za kubadilishana wabunge na watumishi wa serikali kutoka nchi nyengine zimeonekana kuwa na faida katika kuboresha mbinu na ustadi wa kuandika sheria.

Baadhi ya wabunge wamepata mafunzo ya kuandika sheria kutoka katika asasi za uandishi wa sheria zinazotoa mafunzo juu ya mbinu za uandishi wa sheria kwa watumishi wa bunge na kutoka nchi nyengine vile vile. India inaweza kutajwa kuwa ni mfano. Umoja wa Mabunge Mbalimbali unaweza kutoa habari kuhusu hili.

Utangazaji, kadhalika, ni zaidi kuliko kutangaza rasmi katika gazeti la serikali. Haiwezekani kwa raia na wafanyakazi wa serikali kuwa na habari kuhusu sheria mpya na mabadiliko katika sheria kwa kuwataka wasome machapisho kama hayo. Ukichukulia habari nyingi ambazo watu wanahitaji kuzisoma kila siku, utangazaji unahitaji kuwa wale wanaohusika na mabadiliko ya sheria wapatiwe habari vya kutosha.

Hata kama ni kazi ya serikali kuandaa na kuendesha kampeni kama hizo za utoaji habari, bunge lazima liwe macho katika kuhakikisha kuwa hilo linafanyika ipasavyo. Intaneti inaweza kuwa chombo chenye manufaa katika kuzifanya sheria zijulikane na kuweza kufikiwa na watu mbalimbali. Katika jamii ambazo machapisho na intaneti havipatikani kwa urahisi, zitumike njia nyengine.

Kadhalika, hapa, Umoja wa Mabunge Mbalimbali unaweza ukatoa habari za ziada.

Ijapokuwa marufuku ya matumizi ya sheria kwa kuangalia nyuma yaliyotajwa hapo juu yanahusu hasa mahakama na serikali, hasa waendesha mashtaka, hapa bunge lina jukumu vile vile. Hasa katika sheria za jinai, ambapo marufuku ya matumizi ya sheria kwa kuangalia nyuma ni muhimu sana. Waendesha mashtaka na majaji mara nyingi wanakabiliwa na masharti yaliyoandikwa zamani sana na ambayo hayawezi kutoa maelekezo ya kutosha kwa matatizo ya kisheria ya hivi sasa. Mabunge yanaweza, na lazima yahakikishe kuwa hali kama hizo zinaepukwa kwa kuangalia mara kwa mara ikiwa maneno yaliyotumika katika sheria, katika sheria za bunge, hasa masharti ya zamani, yanalingana na viwango na maoni ya hivi sasa miongoni mwa wananchi, bunge na wanasheria. Marufuku ya matumizi ya sheria kwa kuangalia nyuma yanawezekana kwa kiwango kikubwa kwa kuhuisha mara kwa mara na ikiwa lazima kuzifanyia marekebisho sheria.

Kadhalika, serikali ina jukumu muhimu la kutekeleza katika kuendeleza mahitaji ya uhalali. Uwazi na utangazaji wa sheria huendelezwa sana pale serikali inapohakikisha kuwa makundi ambayo kwao sheria fulani ni muhimu yanapewa taarifa za mara kwa mara na kuwa lugha ya

taarifa hizi za mara kwa mara inasanifiwa kwa ajili ya makundi haya mbalimbali. Hapa, intaneti inaweza kuwa na umuhimu mkubwa. Ni muhimu kuvifikia vyama vya wanasheria, vyama vya kiuuedi, vyama visivyo vya kiserikali, maafisa wanaotoa msaada wa kisheria na kadhalika, ama kwa intaneti au kwa vyombo vingine vya habari.

2.2.4 Hiari

Utawala wa sheria unahitaji kuwa madaraka ya kiserikali yanatumiwa kwa kadri inavyowezekana kwa kupitia sheria, ambazo ni za jumla, zilizofanywa zijulikane vya kutosha mapema na kadhalika. Lakini madaraka ya kisiasa hayawezi kuwa mara zote yanatumiwa kwa kupitia sheria. Hiari na utumiaji wa madaraka kwa kupitia maagizo fulani ni sehemu isiyoweza kuepukika ya utawala. Hata hivyo, kukidhi kiwango cha utawala wa sheria, kwa serikali kutumia mamlaka ya hiari iliyonayo ili kutoa maagizo kunahitaji kuwekewa mipaka kwa kanuni za jumla. Zaidi ya hayo, serikali isikimbilie kutumia madaraka ya hiari iliyonayo kwa urahisi. Hili ni moja ya masuala magumu sana katika matumizi ya mamlaka ya kisiasa kwa kuwa tishio kwa usalama wa taifa baadhi ya wakati inabidi lishughulikiwe kwa siri kubwa na huweza hata kuhitaji kuzuiliwa kwa haki za kiraia na za kisiasa. Utawala wa sheria baadhi ya wakati inabidi ukubaliane na madhumuni mengine muhimu. Wanasiasa watende kwa nia njema wanapokabiliana na shughuli kama hizi za kukubaliana.

Mambo muhimu katika kukubaliana huko ni vitendo vinavyodhibiti upatikanaji wa habari na namna gani vitendo hivyo vinatekelezwa au vinatekelezwa. Maelekezo zaidi yanaweza kupatikana katika mapendekezo ya vyombo vya mikataba na sheria za mahakama za kimataifa za haki za binadamu.

Mwongozo wa Umoja wa Mabunge Mbalimbali Usimamizi wa Mabunge wa Sekta ya Usalama: Misingi, Utaratibu na Utendaji, unaelezea mfumo wa kisheria na utendaji bora kwa muktadha huu. Miongoni mwa mambo mengine unaelezea juu ya misingi ya kimataifa katika kushughulikia hali za hatari, pamoja na uhalali, utangazaji, mawasiliano, muda wake, vitisho mahasusi, uiano wake na kutoeleweka kwake, ya mwisho ikihusiana na haki maalum za msingi ambazo hazitoshushwa hadhi yake.

Mwongozo huu unashauri kuwa bunge lazima lihusike kikamilifu ama katika kutangaza hali ya hatari au katika kuridhia kwake mara tu baada ya serikali kutoa amri. Madhumuni yake ni kuizuia serikali kuwa na uwezo wa kipekee katika kuchukua hatua za uzito kama huo.

2.2.5 Mgawanyo wa Madaraka

Utawala wa sheria unahitaji kuwa mihimili mikuu, serikali, bunge na mahakama inatenganishwa. Kutenganishwa huko hakuna maana kuwa madaraka haya yanatumiwa na asasi mbalimbali tu (kwa mfano serikali, bunge na mahakama), lakini pia kuwa watu binafsi hawawezi kuwa

wajumbe katika asasi zaidi ya moja kati ya asasi hizi (kwa mfano waziri mkuu hawezi kuwa jaji wakati huo huo).

Ni wazi kuwa utenganisho madhubuti wa madaraka haujapata kuwepo: katika kila nchi kuna asasi zinazoshiriki katika matumizi ya madaraka ya aina mbili. Jambo la kawaida ni kuwa serikali inaweza kutoa aina fulani ya kanuni (amri, maagizo ya kiserikali n.k.) au kuwa na mamlaka ya pamoja ya kutoa aina fulani ya kanuni. Zaidi ya hayo, katika sheria za madai na sheria zisizoandikwa sheria za kawaida za nchi huchukuliwa kuwa ni sehemu ya sheria ziliopo kwa namna sheria hizo zinavyofafanuliwa na kutumiwa katika hali mahasusi. Hii ina maana kuwa wakati majaji wanapotumia madaraka yao ya kisheria huchangia vile vile katika kuendeleza sheria katika ngazi ya kitaifa.

Zaidi ya hayo, nchi nyingi huwaruhusu watu binafsi kuwa sehemu ya asasi mbili kwa wakati mmoja kwa baadhi ya mambo. Kwa mfano, nchini Uingereza waziri anaweza kuwa Mbunge vile vile.

Kusema kweli, hali ilivyo katika nchi nyingi inaweza kuelezewa kuwa ni ile ya mfumo wa kudhibitiana na si ule wa utenganisho madhubuti wa madaraka. Madaraka hugawiwa miongoni mwa asasi na watu binafsi mbalimbali kwa namna ambayo hakuna asasi au mtu binafsi anayeweza kuhodhi madaraka kamili kwa sababu matumizi ya madaraka kila siku yanadhibitiwa kwa kutumiwa madaraka mengine. Mfano mzuri ni jinsi mabunge yanavyoisimamia serikali.

Mfumo madhubuti wa kudhibitiana ni muhimu sana kwa utawala wa sheria. Kwa mfano, kazi muhimu ya utawala wa sheria, kudhibiti matumizi ya madaraka, haitawezekana ikiwa madaraka ya serikali na ya kutunga sheria yatakuwa chini ya asasi moja au mtu mmoja binafsi.

2.2.6 Mahakama

Mahitaji muhimu ya utawala wa sheria ni kuwepo kwa mahakama isiyopendelea upande wowote na iliyo huru ambayo, ikiwa ndiyo kimbilio la mwisho, inaweza kutatua migogoro na kuhakikisha kuheshimiwa kwa sheria.

Katika jamii yoyote ile migogoro lazima itokee. Baadhi ya migogoro hii hujitokeza kutokana na mahusiano kati ya serikali na raia. Migogoro mengine hutokea kutokana na mahusiano kati ya raia au vyombo vingine binafsi.

Baadhi ya migogoro hii inahusiana na ukweli. Polisi inamshitaki mtu kwa kushiriki katika ghasia – mtu huyo anakataa kuwa alikuwepo hapo. Mwanamke anasema kuwa bado anamndai jirani pesa – jirani anakataa na kusema hakukopa pesa.

Migogoro mengine ni kuhusiana na sheria. Mtu mmoja anadai kuwa ana mkataba wa kisheria wa kununua nyumba kwa sababu aliwasiliana na

mwenye nyumba kuwa alikubali bei ambayo mwenye nyumba aliitangaza kuwa anaiuza katika gazeti. Mwenye nyumba anabisha kuwa hakuna mkataba na kuwa halazimiki kuiuza nyumba, kwa sababu tangazo hilo lilikuwa ni mwaliko tu wa kutaka kuanza majadiliano wala si ahadi ambayo kama ikikubaliwa inakuwa ni mkataba wa kisheria.

Migogoro Lazima Isuluhishwe kwa Mujibu wa Sheria

Migogoro kama hii lazima isuluhishwe kwa mujibu wa sheria. Uamuzi lazima ufanywe kutokana na ukweli, sheria na matumizi ya sheria kuhusiana na ukweli. Bila ya uamuzi kama huo, migogoro itaendelea au itasuluhishwa kwa namna nyengine, na labda katika hali mbaya, kwa kutumia nguvu.

Zaidi ya hayo, ikiwa watumishi wa serikali na raia inawapasa watii sheria, ni lazima wajue ufafanuzi upi wa sheria ni sahihi au vipi sheria itumike kuhusiana na ukweli. Uamuzi wa chombo chenye uwezo unaweza kutoa ufafanuzi huo. Umuhimu wa uamuzi huo unapindukia usuluhishi wa mgogoro kati ya pande mbili kwa jambo fulani. Unasaidia kuhakikisha kwa ujumla kuwa watumishi wa serikali na raia wanazielewa sheria na wanaweza kuzitii.

Uhuru

Uamuzi kama huu lazima utolewe na upande wa tatu, jaji au mahakama. Wale walio katika mahakama lazima wawe huru kutokana na shinikizo kutoka nje. Lazima waamue kwa mujibu wa sheria na si chochote kingine isipokuwa sheria. Hii ina maana, kwanza, lazima wawe huru kutokana na serikali. Hukumu zao zisishawishiwe na madara yenye nguvu. Kwa upande mwengine, majaji lazima waheshimu kanuni za utendaji na uadilifu wa kiuledi, na wawajibike kwa utoaji wa hukumu kwa njia ya haki.

Uhuru huu lazima uendelezwe na kuhakikishwa kwa mujibu wa sheria kuhusiana na mambo kama vile uteuzi wa majaji, usalama wa kuwa kazini, maslahi ya kazi na namna ya kupanga mishahara – yote haya inalazimu yatengwe na ushawishi wa serikali.

Kutopendelea Upande Wowote

Uhuru wa jaji kutokana na ushawishi wa nje ina maana, la pili, kuwa jaji hapendelei upande wowote, kwa maneno mengine ni kuwa yeye hapendelei upande wowote katika kesi iliyo mbele yake. Hii inahitaji, miongoni mwa mambo mengine, kama pande husika zina sababu za kutia shaka kuwa jaji anapendelea, wana fursa ya kumpinga. Matokeo yake yanaweza kuwa jaji huyo anatolewa kutoka katika kesi hiyo. Vile vile majaji lazima wawe na haki ya kujinusu kama wana uhusiano na mmoja katika pande zenye mgogoro.

Tishio moja kubwa kwa kutopendelea upande wowote na uhuru wa mahakama ni rushwa. Kwa sababu hii, lazima iwepo mishahara ya kutosha, usalama wa kuwa kazini na vitu kama hivyo. Kuwa hili liwe na uiano na wajibu wa kuheshimu kanuni za utendaji na uadilifu wa kiuiledi uliotajwa hapo juu.

Maadili ya Kiuiledi

Kuzitumia sheria kwa namna iliyo sahihi, usawa kwa wote, kutoshawishika na sinikizo kutoka nje hakuhitaji kanuni na taratibu za kutosha tu. Kunahitaji vile vile viwango vya juu vya maadili ya kiuiledi na tabia nzuri kwa wahusika wote wa mchakato wa kusuluhisha mgogoro.

Majaji wasijitie hatarini katika maisha yao ya faragha kiasi cha kuathiri uhuru wao na uwezo wao wa kutopendelea upande wowote kwa kujifanya waweze kuathirika kwa urahisi na sinikizo za ushawishi wa nje. Lazima wafuate sheria, hata katika mambo madogo madogo ambayo raia wengi wa kawaida huweza kuwa na tabia ya kutotii sheria.

Majaji lazima wachukue hadhari vile vile na kushiriki katika vitendo ambavyo hata kama ni vya halali, vinaweza kuwafanya waathirike na sinikizo kutoka nje. Kwa mfano, ni jambo la kutia shaka ikiwa majaji watakubali kwenda kucheza kamari katika mikawa ambayo ni ya halali kabisa. Hili linawahusu waendesha mashtaka vile vile.

Jukumu la Wanasiasa

Ni muhimu sana kwa wanasiasa kukubali hadharani na kuheshimu uhuru na hali ya kutopendelea upande wowote ya mahakama. Kwa mfano, wanasiasa wasitoe maoni yao kwa yale wanayoyaona kuwa yatukuwa ndiyo matokea wanayoyatarajia ya kesi ambayo ipo mahakamani lakini bado haikutolewa hukumu na mahakama. Hili linaweza kuchukuliwa na majaji – na wanachi kwa jumla – kuwa ni sinikizo kutoka nje ili kushawishi matokeo ya kesi.

Wanasiasa lazima vile vile wajizuie kutoa mawazo kuhusu maelezo ya matokeo ya kesi mahasusi au kueleza kuwa kesi zimeamuliwa sivyo. Hii haina maana kuwa wanasiasa hawawezi kusema lolote kuhusiana na sheria; wanaweza kutaka kufanya marekebisho au kuanzisha sheria kutokana na uamuzi wa mahakama au mlolongo wa maamuzi kama hayo ambayo wanayaona kuwa hayalingani na viwango vya hivi sasa. Lakini lazima waishie kwenye maelezo ya jumla na kwa namna yoyote wasiseme kuwa majaji katika kesi fulani wamefanya maamuzi yasiyo sahihil. Kusema kweli, hukumu inaweza kuwa ni sawa kabisa na sheria husika. Jukumu sasa ni la mbunge.

Wanasiasa lazima vile vile wachukue hadhari kubwa pale wanapozungumza hadharani kuhusu masharti na maslahi ambayo majaji huajiriwa. Kwa mfano, si sahihi hata kidogo kuchukulia matokeo ya kesi fulani kwa kushauri kuwa usalama wa kuwa kazini kwa majaji uondolewe na kuwa majaji wafukuzwe pale wanapofanya uamuzi "usio sahihi."

Hii haina maana ya kusema kuwa mipango kama vile kiasi cha usalama wa kuwa kazini kwa majaji hakiwezi kuzungumzwa na wanasiasa, ilimradi tu kanuni zilizopitishwa baadaye zinakidhi mahitaji ya kuhakikisha uhuru na hali ya kutopendelea upande wowote ya mahakama.

Ni jambo jingine kwa bunge kusimamia muhimili wa serikali, pamoja na mahakama ili kuhakikisha utolewaji sahihi wa haki. Kuifanya kazi hii si kuingilia uhuru wa majaji.

Mahakama Ziweze Kufikiwa

Ni muhimu kwa mahakama kuweza kufikiwa. Watu wasijizuie kupeleka kesi zao mahakamani kwa sababu kufanya hivyo ni ghali sana, kuna usumbufu au ni shida. Kuweza kuifikia mahakama ni jambo muhimu katika jamii iliyo chini ya utawala wa sheria.

Hii ina maana, kwanza, vigezo vya vya kufungua kesi ili isikilizwe na kuamuliwa na mahakama visiwe vigumu vyenye masharti mengi. Baadhi ya masharti ni ya lazima, kwa kuwa kesi nyingi zitaelemea mahakama na kuudhofisha mfumo wa mahakama. Lakini masharti yoyote yale lazima yahalalishe madhumuni fulani na yawe ni ya lazima katika kuyafikia madhumuni hayo.

Kwa mfano, ukichukulia ukubwa wa adhabu na hali ya kitaalam ya mwenendo wa kesi ya jinai, ni halali kabisa kumtaka mtuhumiwa awakilishwe na mawakili. Lakini uwakilishi wakisheria wa lazima katika kesi ndogo na rahisi za madai si wa lazima, ilimradi tu majaji wana madaraka ya kutosha kutumia sheria husika zote.

Pili, gharama za mahakama ziwe za wastan na iwepo ruzuku kwa watu wasioweza kulipa gharama hizo au ada ya mwanasheria. Suluhisho la urahisi la tatizo kuwa ada za wanasheria zinaweza kuwa ni za juu ni kuwa na mpango wa msaada wa kisheria.

Kwa mfano, kwa mujibu wa Ibara ya 6 ya Mkatoba wa Ulaya wa Haki za Binadamu, watu wana haki ya kupatiwa msaada wa kisheria wa bure kwa kesi za jinai. Katika kesi muhimu ya Airey dhidi ya Ireland, Mahakama ya Ulaya ya Haki za Binadamu, iliamua kuwa serikali, katika hali maalum, pia ina wajibu wa kutoa msaada wa kisheria kwa kesi za madai. Jambo jingine ni kuwa masafa ya kusafiri mpaka ilipo mahakama yasiwe marefu sana.

Haki Iliyocheleweshwa ni Haki Iliyonyimwa

Ni muhimu sana vile vile kuwa kesi za mahakamani zisichukue muda mrefu na zisuluhishwe katika kipindi cha muda mfupi. Haki iliyocheleweshwa ni haki iliyonyimwa, ni kauli maarufu. Hili ni eneo ambalo bunge linapaswa ilishughulikia. Na hasa inabidi lihakikishe kuwa mfumo wa kutoa haki una nyenzo zinazohitajika ili kutoa haki kwa wakati.

Taratibu ziwe za Haki

Zaidi ya hayo, taratibu za kutoa hukumu katika mahakama lazima ziwe za haki. Hii ina maana kuwa, miongoni mwa mambo mengine, kimsingi kesi zisikilizwe hadharani. Hii ina maana vile vile kuwa pande husika zinaweza kutafuta uwakilishi wa kisheria, kuwa wana muda wa kutosha wa kutayarisha hoja zao, kuwa wanaweza kuzijibu hoja za upande mwingine au pande nyengine na kuwa wana haki ya kesi zao kupitiwa tena na chombo cha juu zaidi cha kisheria.

2.2.7 Njia Mbadala za Kusuluhisha Migogoro

Kwa mtazamo wa utawala wa sheria, migogoro inaweza kusuluhishwa vile vile kwa njia nyengine ambayo si ya kimahakama. Njia mbadala za kupatanisha na kusuluhisha migogoro zinaweza kukubalika kabisa. Kusema kweli kuna njia nyingi, ikiwa ni pamoja na upatanishi na usuluhishi, ambazo huitwa " njia mbadala za kusuluhisha migogoro" ambazo zinaweza kutumiwa. Vile vile, kuna asasi mfano wa mahakama kama vile Ombudsman, ambazo zinaweza kufanya upelelezi kuhusu malalamiko dhidi ya serikali au shirika kufanya matumizi mabaya ya madaraka.

Faida ya njia zote hizi mbadala za kusuluhisha migogoro ni nyingi: zinafikika kuhusiana na gharama na masafa, ni za haraka, zinatoa matokeo mazuri, zinapunguza mzigo wa kesi kwa mahakama rasmi, n.k. Zaidi ya hayo, inawezekana kuanzishwa taratibu zilizo rahisi ndani ya mfumo wa mahakama rasmi, kama vile kuwepo mahakama za madai madogo madogo, taratibu za lazima za kufanya usuluhishi na vitu kama hivyo.

Kwa kiasi ambacho njia hizi mbadala, ndani au nje ya mfumo wa mahakama rasmi zinavyosaidia katika kuongeza ufanisi na faida za usuluhishi wa migogoro, si kama zinakubalika kuhusiana na utawala wa sheria tu, bali kusema kweli, zinaimarisha utawala wa sheria vile vile. Hata hivyo, masharti ya awali ni kuwa taratibu hizi ziwe zinatoa ulinzi wa kisheria kwa pande zote husika, ikiwa ni pamoja na haki ya kusikilizwa kwa haki pamoja na kutosheleza mahitaji ya kutopendelea upande wowote na kuwa huru.

Kwa muktadha huu, inabidi ieleweke kuwa katika nchi nyingi kuna Asasi ya Kitaifa ya Haki za Binadamu. Asasi nyingi za Kitaifa za Haki za binadamu zina madara ya kupokea na kupeleleza malalamiko ya mtu mmoja mmoja binafsi na zinaweza kufuatilia malalamiko hayo pamoja na asasi husika za serikali. Pale inapofaa Asasi za Kitaifa za Haki za Binadamu hufanya shughuli za upatanishi na kuwaleta pamoja mlalamikaji na mlalamikiwa katika mchakato wa siri ili kuzungumza na kufikia makubaliano kuhusiana na masuala yaliyokuwepo. Zaidi ya hayo, kisheria, Asasi za Taifa za Haki za Binadamu zinatakiwa kutoa taarifa katika bunge na hii inaweza kusababisha kuwepo kwa mabadiliko katika sheria na maboresho ya hali ya haki za binadamu katika nchi kwa jumla.

Maelekezo zaidi yanaweza kupatikana katika zile zinazoitwa Kanuni za Paris Kuhusiana na Hadhi ya Asasi za Kitaifa za Haki za Binadamu, zilizo pitishwa na azimio la Mkutano Mkuu 48/134 la tarehe 20 Desemba 1993.

2.2.8 Wafanyao Maamuzi Wengine

Zaidi ya mahakama, kuna maafisa tawala wa namna tofauti na mashirika, ambayo huzitumia sheria na kufanya maamuzi yanayowahusu raia. Bila shaka sheria lazima zitumike na ziheshimiwe na utawala katika ngazi zote, kuanzia mawaziri hadi waendesha mashtaka, maafisa wa polisi barabarani, maafisa watoza kodi, afisa wa mipango miji, mashirika ya kuhifadhi mazingira n.k. Maamuzi ya nyingi kati ya asasi hizi yana athari kubwa kwa maisha ya raia. Afisa wa kodi ni mfano mmoja. Kwa hivyo, ni muhimu sana kuwa asasi hizi zinafanyakazi ndani ya mipaka iliyowekwa na sheria na zinahakikisha kuwa sheria ndiyo yenye kuheshimiwa kwanza. Wao ni muhimu katika kuufanya utawala wa sheria ufanyakazi.

2.2.9 Utiifu wa Sheria wa Kutosha

Utawala wa sheria unahusu kuwa na nidhamu katika kutumia madaraka ya serikali kwa kufuata sheria. Hii ina maana kuwa madara yanatumiwa na wale wenye mamlaka ya kisheria kufanya hivyo tu na kuwa madaraka yanatumiwa kwa kufuata sheria.

Zaidi ya hayo, utawala wa sheria unahitaji kuwa sheria zinatekelezwa ipasavyo na kuonekana kuwa zinatekelezwa. Utawala wa sheria unahitaji kuwa sheria zinaheshimiwa na kuambatana na madaraka.

Ikiwa watu inawabidi kutii sheria, ni muhimu kwao kuona kuwa sheria zinaheshimiwa. Wakibaini kuwa sheria haziheshimiwa, kwa maneno mengine ni kuwa watumishi wa serikali na raia katika hali halisi wanatumia "kanuni" kwa namna ambayo ni tofauti na vile "sheria ndani ya vitabu" zinavyotaka, basi wao wenyewe wasitegemewe kuheshimu sheria. Kutotii sheria ovyo huleta hali ya kutouamini na kutoujali mfumo wa sheria.

Mahakama iliyo huru ina jukumu kubwa katika kuhakikisha kuwepo kwa mlingano kati ya kanuni zinazotumika na mwenendo halisi. Ilivyo hasa, mahakama ina jukumu kubwa katika kudhibiti kikomo cha madaraka ya serikali.

Wakati huo huo ni muhimu sana kuwa asasi zote na wale wanaofanyakazi katika asasi hizo wanaelewe vizuri juu ya umuhimu wa utawala wa sheria na utawala huo unategemea nini kutoka kwao. Hawawezi kutiisha sheria ikiwa wao wenyewe hawazielewi. Vile vile, hawawezi kuutetea utawala wa sheria ikiwa hawazielewi hulka zake za msingi na umuhimu wake. Lazima ziwepo juhudi endelevu za kuirifu na kuielimisha serikali katika ngazi zake zote, siyo kuhusu utawala wa sheria kwa jumla tu, lakini pia kuhusu una maana gani katika kazi zao za kila siku.

Katika muktadha huu, ni muhimu vile vile kueleza juu ya umuhimu wa kuliangalia bunge vya kutosha kwa kupitia utaratibu unaofaa.

2.2.10 Tahadhari

Orodha ya mahitaji rasmi kwa ajili ya utawala wa sheria inaweza kurefushwa. Hata hivyo, hii itakuwa ni kwenda mbali zaidi kupita kikomo cha Mwongozo huu mfupi. Lakini ni muhimu kuyataja mambo mengine.

Hakuna Vigezo Visivyobadilika

La kwanza limeshaelezwa: mahitaji ya utawala wa sheria hayana maandishi kama vile meupe na meusi lakini ni suala la kiasi. Hakuna viwango visivyobadilika vinvyoashiria ikiwa mahitaji hayo yamefikiwa au hayakufikiwa.

Kwa mfano, ni rahisi kusema kuwa sheria lazima ziwe wazi kwa wale wanaokusudiwa sheria hizo. Hata hivyo, kuwa wazi kabisa ni kitu kisichoweza kufikiwa.

Kuna kitu kimoja. Ni suala la busara kuwa maneno yote yanaweza kuwa na maana tofauti katika baadhi ya mambo. Kwa mfano, ikiwa sheria ya mtaani inasema kuwa vyombo vya usafiri haviruhusiwi katika bustani, ni wazi kuwa motokaa, pikipiki, na biaskeli haviruhusiwi. Lakini vipi kuhusu mabao ya kuteleza kwa vigurudumu na viatu vya kuteleza kwa vigurudumu? Maneno yote yana maana moja ya msingi ambayo haipingiki, lakini siku zote kuna mwanya wa kutokuwa na uhakika wa maana ya neno.

Zaidi ya hayo, ijapokuwa maneno ya sheria lazima yakaribiane na maneno ya lugha ya kawaida kwa kadri inavyoweza, kiasi fulani cha utaalim lazima kiwemo kwa ajili ya uwazi wa sheria. Zaidi ya hayo, mifumo mingi ya sheria ina — mara nyingi kwa sababu za msingi — ingiza kwa makusudi maneno katika sheria ambayo yanaweza kutafsiriwa kwa namna mbalimbali; vipengele vya haki za binadamu katika katiba na mikataba ya kimataifa ni mifano iliyo wazi. Kadhalika na vipengele kuhusiana na usawa au kiasi katika makosa au kanuni za sheria za mkataba.

Ni wazi kuwa athari za mambo haya na mambo mengine kuhusu uwazi wa sheria zisiongezwe kupita kiasi. Mara nyingi, inawezekana kuhakikisha kuwa raia na watumishi wa serikali wanaelewa kuhusu wajibu wao muhimu na haki zao. La muhimu ni kwa kiwango gani mifumo ya sheria inaendana na utawala wa sheria hilo ni suala la kiasi — na kwa hiyo linajadilika.

Mfumo Muhimu

Tahadhari nyengine ni kuwa mahitaji yaliyotajwa hapo juu yana hulka ya misingi ya jumla. Ili iweze kufanyakazi lazima ipigwe msasa na

kutengenezwa kuwa kanuni zilizo wazi na taratibu za kisheria. Kwa maneno mengine misingi hiyo haizidishi wala haipunguzi, zaidi ya mfumo muhimu, msingi; ambao unahitaji utumike katika kuzifanya kuwa kanuni mahasusi na zilizo wazi. Katika mchakato huu, lazima yafanywe machaguo mengi.

Kwa mfano, katika baadhi ya mifumo ya sheria watu wasiokuwa na utaaalam hawashiriki katika kutoa hukumu za kesi za jinai na madai, wakati mifumo mingine ya sheria hutumiwa watu wasiokuwa na utaaalam kwa madhumuni hayo. Hata hivyo, kwa namna mbili zote hizo utoaji wa hukumu unachukuliwa kuridhisha mahitaji ya usuluhishi wa migogoro ulio huru na usiopendelea upande wowote na mahitaji ya usikilizwaji wa kesi ulio wa haki.

Tukichukua mfano mwengine, mifumo mingi ya sheria imeipa mahakama madaraka ya kuangalia kama sheria zilizotungwa na chombo kikuu cha kutunga sheria zinalingana na katiba, wakati mifumo mingine ya sheria haina utaratibu kama huo wa kuhuisha katiba. Hata hivyo, chini ya mifumo hiyo yote miwili unaweza kuwepo udhibiti wa kutosha ili kuhakikisha kuwa sheria zinazotungwa na chombo cha kutunga sheria zinalingana na katiba.

Katika baadhi ya mifumo ya sheria, waendesha mashtaka wana wajibu wa kuendesha mashtaka ya uhalifu au kosa lolote linaloletwa mbele yao, wakati katika mifumo mingine ya sheria waendesha mashtaka wana kiasi fulani cha kutumia hiari yao kuhusiana na hilo. Hata hivyo, kwa mifumo hiyo yote miwili utekelezaji wa sheria ya jinai unaweza kuwa ni wa kutosha na wenye kutabirika.

Hakuna Suluhisho la Namna Moja Tu

Kwa ufupi, hakuna jibu moja tu lililo sahihi kwa swali, ni kwa namna gani mahitaji ya utawala wa sheria yanaweza kutekelezwa. Kinyume yake, kwa kawaida kuna njia nyingi za kulifanya hilo. Mifumo ya sheria inayotofautiana sana juu ya yale halisi yaliyomo katika kanuni na asasi inaweza kutosheleza mahitaji ya utawala wa sheria kwa kiasi kilicho sawa. Kwa hiyo, hakuna mfumo wa sheria unaoweza kuwa ndiyo mfumo wa dunia unaokubalika wa utawala wa sheria. Hakuna suluhisho la namna moja kwa tatizo la tafsiri ya mahitaji ya jumla ya utawala wa sheria katika kanuni mahasusi za kisheria.

Hii ina maana pia kuwa hakuna mwanasiasa anayeruhusiwa kudhani kuwa mtindo wake wa kitaifa ndio mtindo pekee ulio sawa kwa utawala wa sheria. Hili ni muhimu katika uwanja wa ushirikiano wa kisheria na nchi nyengine, hasa kama madhumuni ya ushirikiano huo ni kujenga au kuimarisha utawala wa sheria katika nchi hizo.

Uwelewa juu ya MamboKkuhusiana na Hali Ilivyo

Vile vile mtu hatakiwi awe na imani kuwa mambo hutegemea hali ilivyo. Baadhi ya kanuni na taratibu za sheria hukiuka mahitaji ya msingi ya utawala wa sheria. Ikiwa majaji wanateuliwa moja kwa moja na serikali bila ya kinga yoyote na kama serikali inaweza kuwafukuza majaji kama inavyopenda, hapo utawala wa sheria hauheshimiwi . Ikiwa watu wanaweza kukamatwa na kuwekwa magerezani kwa majuma kadha bila ya kufikishwa mbele ya jaji, hapo utawala wa sheria unakiukwa. Ikiwa vitendo vya serikali vinavyohusina na matumizi ya madaraka kuhusiana na raia havimo katika yale yanayochambuliwa na kupitiwa kisheria, hapo utawala wa sheria unakiukwa.

2.3 Kwa nini Sheria katika Ngazi ya Taifa ni Lazima?

Hakuna sababu moja pekee kwa nini ni muhimu kwa watumishi wa serikali na raia kutii sheria. Utawala wa sheria una madhumuni kadha, mengi yao yakiwa yanahusiana kwa karibu sana.

2.3.1 Kujizuia katika Matumizi ya Madaraka

Katika nchi nyingi, labda katika nchi zote, serikali ina madaraka makubwa kwa raia wake. Ina madaraka ya kuwaadhibu au kuwachukulia hatua hasi. Inatoza ushuru. Inatoa msaada wa kifedha au maslahi mengine. Madaraka ya serikali yana athari kubwa kwa maisha ya raia.

Ikiwa watumishi wa serikali wanawajibika kutenda mambo kwa kufuata na kwa mujibu wa sheria, matumizi ya madaraka yanakuwa ndani ya mipaka ya sheria. Utawala wa sheria unakataza matumizi ya hiari ya mtu na kuzuia matumizi mabaya ya madaraka, kwa maneno mengine matumizi ya madaraka kwa misingi ya mtu kufanya atakavyo, kufanya mambo kiholela, chuki, kufanya mambo kwa kukurupuka na upendeleo. Hii ndiyo sababu kubwa kwa nini utawala wa sheria ni lazima.

Ni wazi kuwa raia hunufaika pale madaraka yanapokuwa hayatumiwi kiholela. Lakini hili ni muhimu kwa sababu nyengine vilevile. Kwa mfano, wawekezaji kutoka nje hawavutiwi katika nchi ikiwa kila muamala wa kiserikali lazima uambatane na hongo au ikiwa ulinzi wa rasilimali hutegemea matakwa ya watumishi wa serikali.

Nchi inayotaka kuvutia rasilimali hufanikiwa zaidi ikiwa inaweza kutoa uhakika kuwa miamala ya kiuchumi hufanyika katika mfumo wa chombo kinachoendeshwa kwa sheria zilizowazi na za kuaminika, njia za kusawazisha mambo kisheria zipo, maamuzi ni ya kuaminika na kuwa wenye mamlaka wanatenda kwa mujibu wa sheria. Kuyaweka matumizi ya madaraka chini ya sheria ni jambo zuri kwa vyote, biashara na kwa haki za wafanyakazi.

2.3.2 Uhakika wa Kisheria na Uhuru

Kitu kingine muhimu ambacho ndiyo msingi wa utawala wa sheria ni uhakika. Utawala wa sheria ni sharti muhimu la kuwepo kuaminiana.

Ikiwa serikali inatumia madaraka kwa mujibu wa sheria, raia wanaweza kutabiri lini na vipi serikali itatumia madaraka yake na kama au vipi itajibisha hatua zao walizochukua. Raia wanaweza kuendelea na shughuli zao wakielewa bila ya wasiwasi kuwa hawatakabiliwa na hatua mbaya, kama vile kutozwa faini, kufungwa jela au namna nyengine ya kulazimishwa kwa uingiliaji wa serikali. Wataweza vile vile kupata maslahi au ruzuku ambazo serikali inapaswa kutoa kwa mujibu wa sheria husika.

Ikiwa utawala wa sheria unaheshimiwa, mtu anaweza kutarajia kuwa takriban kila mtu anatenda kwa mujibu wa sheria takriban wakati wote. Mtu anaweza kujua vile vile ni kanuni gani zinazohusika pindi linapotokea tatizo. Ie kuwa mahakama iliyo huru na isiyopendelea upande wowote na vyombo vingine vya kusimamia sheria vinatoa njia za usuluhishi kwa matukio ambayo watu hawafuati sheria, huongeza hali hii ya uhakika.

Hii ni muhimu pale mtu anaposhughulika na watu ambao hawajui au anawajua juu juu tu. Uhakika huwashajiisha watu kufanya maingiliano ya muda mfupi au ya muda mrefu. Hili lina maslahi miongoni mwa mambo mengine, kwa miamala ya kiuchumi. Utawala wa sheria katika hali hii huwezesha kuwepo kwa maendeleo ya uchumi.

Mbali na faida hii ya kijamii, uhakika una faida kwa ustawi wa mtu binafsi. Ikiwa watu wana uhakika kuwa wanajua nini wanachoweza kukifanya na vipi watu wengine watakutika na shughuli zao, watahisi kuwa wanaweza kufanya machaguo ya muda mfupi na ya muda mrefu na kufanya vile inavyofaa. Uwezo huu wa mtu kuweza kujipangia maisha yake ni sehemu ya uhuru. Bila shaka, uhuru huu unaweza kuonekana kuwa wa kinjozi kwa sababu ya mambo mengine, kama vile umasikini. Lakini hilo ni suala jingine na haliondoi umuhimu wa thamani ya utawala wa sheria, na kwa vyovyote vile umasikini mara nyingi ni matokeo ya kutokuwepo kwa utawala wa sheria.

2.3.3 Utendewaji ulio Sawa

Thamani ya tatu ambayo ni msingi wa utawala wa sheria ni utendewaji ulio sawa. Ikiwa watumishi wa serikali watazatumia sheria kwa njia ya haki, hawawezi kuwatendea watu kwa namna tofauti watu ambao ni sawa mbele ya sheria. Hawawezi kumtendea mtu au kikundi fulani kwa namna tofauti kwa sababu ya chuki, ufidadi au moyo wa kuchukia. Utawala wa sheria kwa upande mmoja unasimama juu ya msingi wa haki kuwa kesi zinazofanana zitendewe namna moja.

Inabidi ieleweke kuwa dhana hii ya haki ni rasmi. Inasema kuwa waliosawa watendewe ilivyo sawa lakini haisemi ni nani wachukuliwe

kuwa ni sawa mbele ya sheria. Hata hivyo, kama invyoeleweka vyema, karne ya 20 imeshuhudia kuondolewa taratibu kwa ubaguzi kutoka katika mifumo mingi ya sheria. Wanawake, makabila ya watu wachache, watu wenye ulemavu na watoto wamekuwa na haki zaidi na kwa kila namna wanatendewa sawa sawa katika mifumo zaidi ya sheria.

Uondoshaji huu wa kimaendeleo wa ubaguzi umethibitishwa na kuendelezwa na mikataba ya kimataifa, kama vile, kwa muktadha wa Umoja wa Mataifa, Mkataba wa Kimataifa juu ya Uangamizaji wa Aina Zote Ubaguzi wa Kikabila, Mkataba Juu ya Uangamizaji wa Aina Zote za Ubaguzi Dhidi ya Wanawake, Mkataba Juu ya Haki za Mtoto, Mkataba wa Kimataifa juu ya Ulinzi wa Haki za Wafanyakazi Wahamiaji Wote na Wanafamilia Wao, na Mkataba juu ya Haki za Watu Wenye Ulemavu.

Kwa hiyo, mahitaji rasmi ya utawala wa sheria, kuwa walio sawa watendewe kwa namna iliyo sawa ni suala la desturi. Kimsingi linatoa uhakika kuwa hakuna mtu atakayebaguliwa, kwa mujibu wa sheria.

Hii haina maana ya kusema kuwa hakuna matatizo. Kwa mfano, uhusiano kati ya kuwawezesha wanawake na utawala wa sheria hauwezi kutiliwa mkazo sana.

3. UTAWALA WA SHERIA KATIKA NGAZI YA KIMATAIFA

3.1 *Maana ya Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kimataifa*

Utawala wa sheria umeandaliwa katika ngazi ya kitaifa. Kwa desturi si maneno maarufu yanayotumika sana katika sheria za kimataifa. Hata hivyo, kwa miongo michache iliyopita, imekubalika kwa kiwango kikubwa kuwa mifumo ya kimataifa ya sheria na ya kisiasa nayo pia iheshimu utawala wa sheria.

Hakuna tofauti katika maana ya msingi ya utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa na ya kimataifa. Katika hali zote mbili, utawala wa sheria maana yake ni kuwa sheria ziheshimiwe. Utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa unahusu hasa, lakini siyo peke yake, nchi na mashirika ya kimataifa. Lakini tofauti hii si kizuizi cha kubadilishana nafasi za maana za msingi za dhana zake kutoka ngazi ya kitaifa kwenda kwenye ngazi ya kimataifa. Utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa ina maana kuwa sheria za kimataifa ziheshimiwe na wale zinaowahusu, kwa maneno mengine serikali na mashirika ya kimataifa. Mara nyingi hii huwahusu vile vile watu binafsi na vyombo vingine binafsi.

Hata hivyo, ni muhimu kuelewa kuwa kuna tofauti kubwa kati ya mifumo ya kisheria na kisiasa ya kitaifa na jamii ya kimataifa. Katika ngazi ya kitaifa, utawala wa sheria unahusu kwanza mahusiano ya kiwadhifa kati ya serikali na raia wake. Utawala wa sheria, kwa kiasi kikubwa, ni makubaliano juu ya vipi dola yenye madaraka makubwa iundwe na kufanyakazi.

Hakuna kitu kinacholingana na huo uhusiano wa kiwadhifa katika ngazi ya kimataifa. Jumuiya ya kimataifa ina nchi zilizo huru zaidi ya 190 na idadi kubwa ya mashirika ya kimataifa. Hakuna "Dola Kuu" au "serikali ya dunia" ambayo serikali zote hizo na mashirika ni raia wake.

Hebu tuangalia namna sheria zinavyotungwa ikiwa ni mfano. Katika ngazi ya kitaifa sheria zinatungwa na serikali na vyombo vyake. Katika ngazi ya kimataifa, hakuna chombo kikuu kama hicho cha kutunga sheria. Badala yake, kutunga sheria ni juhudi za pamoja za serikali na mashirika ya kimataifa.

Kuna vyanzo viwili vya sheria za kimataifa: sheria za kawaida na sheria za mikataba.

Sheria za kawaida ni vitendo vya serikali vinavyotambulika na jumuiya ya serikali kwa jumla ambayo inaweka kanuni na desturi ambazo inabidi zifuatwe. Kwa hiyo, sheria za kawaida inategea ni nini serikali iko tayari kukikubali kuwa ni kanuni; kanuni haitakuwa, au kusita kuwa sehemu ya sheria ya kawaida ikiwa serikali kwa jumla zitaikataa.

Sheria za mikataba zipo kwa misingi kuwa makubaliano lazima yaheshimiwe kwa nia njema, kwa maelezo ya lugha ya Kilatini "pacta sunt servanda." Kwa hiyo, Sheria za Mikataba ni makubaliano kati ya nchi mbili (mikataba ya pande mbili) au nchi nyingi (mikataba ya pande nyingi) juu ya mambo mbalimbali. Serikali hazifungiki na mikataba ambayo hazimo au na kanuni za mikataba ambazo hazikutoa kauli.

Baadhi ya wakati sheria za mikataba huwa ni mpangilio wa sheria za kimataifa za kawaida. Kwa kawaida, mikataba iliyoridhiwa na jamii za serikali nyingi huchukuliwa kuwa ni sheria za kimataifa za kawaida na kwa hali hiyo inazifunga vile vile nchi ambazo hazikuziridhia. Mikataba wa Vienna Kuhusu Mahusiano ya Kibalozi, Mikataba wa Geneva wa 1949, mara nyingi hutambulika kuwa ni kiini cha sheria ya kibinadamu ya kimataifa, na baadhi ya mikataba ya haki za binadamu ni mifano kuhusu hilo.

Baadhi ya mikataba, hasa katika uwanja wa haki za binadamu, ina vipengele ambavyo viko wazi na vinaweza kutafsiriwa namna mbalimbali. Mahakama za kimataifa, kama vile Mahakama ya Ulaya ya Haki za Binadamu na Mahakama ya Marekani ya Haki za Binadamu, pamoja na vyombo vya ufuatiliaji kama vile Kamati ya Umoja wa Mataifa juu ya Uangamizaji wa Ubaguzi Dhidi ya Wanawake wameandaa sheria na mapendekezo ambayo yanatoa maelekezo na ufafanuzi kuhusiana na tafsiri za mikataba hii. Hata hivyo tafsiri hizi zilizowazi zitaendelea kuibua maswali kuhusiana na tafsiri hizo kutokana na changamoto za maendeleo ya teknolojia, usalama wa kimataifa na tofauti za maadili.

Tunaweza kuangalia vile vile katika usimamizi wa sheria. Katika ngazi ya kitaifa, usimamizi, uendeshaji wa mashtaka, na adhabu kwa ukiukaji wa sheria ni jukumu la serikali. Katika ngazi ya kimataifa, hakuna jeshi la polisi wala hakuna mfumo wa pamoja wa adhabu au, ukiacha

mambo machache yasiyofuata utaratibu huu, ofisi inayofanana na ofisi ya kuendesha mashtaka. Badala yake, usimamizi, kwa kiasi kikubwa ni suala la kujisaidia mwenyewe: Serikali zinaamua kuchukua au kutochukua hatua au kuomba msaada. Jukumu la Baraza la Usalama la Umoja wa Mataifa katika muktadha huu linaelezwa katika kifungu 3.2.3.

Tofauti hizi kati ya mifumo ya sheria ya kitaifa na ya kimataifa, kama ilivyoielezwa hapo kabla, hazibadilishi maana ya msingi ya utawala wa sheria. Wala hazibadilishi vile vile mahitaji ya utawala wa sheria. Lakini tofauti hizi zinadhihirisha ukweli kuwa utekelezaji wa utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa unakabiliwa na changamoto kubwa.

3.2 Mahitaji ya Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kimataifa

3.2.1 Sheria za Kimataifa Zitangazwe Hadharani, Zifikiwe, Ziwe Wazi na Zenye Kuleta Matumaini

Utawala wa sheria katika jamii ya kimataifa unahitaji kuwa sheria zitangazwe hadharani, zifikiwe, ziko wazi na zenye kuleta matumaini na kuwa mchakato wa kutunga sheria unaongozwa na kanuni zilizowazi. Kuhusiana na hili, hakuna tofauti kati ya utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa na ngazi ya kimataifa.

Ukiziangalia kwa mara ya kwanza, utaona kuwa sheria za kimataifa zinakabiliwa na changamoto nyingi kuliko sheria za kitaifa, kwa sababu, kama ilivyoielezwa hapo awali, hakuna chombo kikuu cha kutunga sheria ambacho kinaweza kulaumiwa kuwa kinahusika na sheria kuweza kufikiwa, kuwa wazi na uhakika wa sheria za kimataifa. Badala yake, jukumu la uhakika wa sheria za kimataifa limo mikononi mwa serikali nyingi zinazosaini mikataba na kutunga sheria za kawaida.

Bila shaka upo wasiwasi hapa. Mikataba ni matokeo ya maafikiano na majadiliano na hili halitoshelezi mahitaji ya uwazi. Kuna mikataba mingi kati ya nchi mbili au kati ya nchi nyingi kiasi kwamba ni tabu kufuatilia majukumu na haki ambazo nchi inazo. Kwa hiyo, ni muhimu kusema kuwa wale wanaotunza mikataba ya kimataifa wasaidiwe. Hili linahusu hasa Ukusanyaji wa Mikataba wa Umoja wa Mataifa.

Baadhi ya mikataba, kwa mfano katika uwanja wa haki za binadamu, ina vipengele vingi ambavyo viko wazi sana kwa tafsiri mbalimbali. Hata hivyo, kama ilivyoielezwa hapo juu, vyombo vingi vya kufuatilia mikataba hufuata maelezo ya jumla kuhusu tafsiri ya mikataba uliokianzisha chombo hicho, ikifafanua yaliyomo katika ibara za mikataba huo. Baadhi ya vyombo vya kufuatilia mikataba vile vile huandaa sheria za kawaida kulingana na maamuzi ya mlalamikaji mmoja mmoja.

Kwa kawaida, kanuni za kawaida ziko wazi, lakini zinapotosha vibaya sana katika ngazi ya ufafanuzi. Maamuzi ya majaji wa kitaifa yanayohusu masuala ya sheria za kimataifa hayajulikani kabisa, ijapokuwa

zimechukuliwa juhudi kubwa hivi karibuni kusawazisha dosari hii. Hakuna chombo chenye mamlaka cha kukusanya misingi ya jumla ya sheria.

Baadhi ya matatizo haya yapo pia katika mifumo mingi ya sheria ya kitaifa. Juu ya hayo yaliyosemwa hivi punde, utata unaotokana na ukweli kuwa haki za binadamu ziko wazi kwa tafsiri mbalimbali ni mfano mmoja. Katika maeneo mengi ya sheria mara nyingi ni shida kujua sheria inasema nini katika ngazi ya ufafanuzi. Hata hivyo, matatizo haya yasikuzwe kupita kiasi, ama katika ngazi ya kitaifa au ngazi ya kimataifa.

Wasiwasi mkubwa wa hivi sasa ni kuibuka kwa wingi kwa kanuni na asasi za sheria za kimataifa. Waangalizi mashuhuri wametoa hoja kuwa sheria za kimataifa zimo katika mchakato wa kusambaratika, kwa maneno mengine zitagawika katika mifumo mingi iliyotengana. Tatizo ambalo baadhi ya watu wanaliogopa, ni kuwa kanuni zinaweza kuwa kwa kiwango kikubwa hazina mfuatano, kuwa migogoro kati ya kanuni mbali mbali ni shida kuisuluhisha na kwamba uwazi, uwelewa na uhakika wa sheria za kimataifa utadhoofishwa sana.

Hata hivyo, katika ripoti ya hivi karibuni juu ya suala hilo, Tume ya Sheria za Kimataifa, chombo cha Umoja wa Mataifa kinachoshughulikia uendelezaji wa sheria za kimataifa na ukusanyaji wake, ilieleza kuwa tishio hili linaweza kushughulikiwa, ilimradi tu unakuwepo umakini katika kuandaa njia na mbinu za kushughulikia mgongano wa kanuni, vikundi na kanuni.

Inabidi ieleweke vile vile kuwa sheria za kimataifa zina nguvu kubwa. Mkataba wa Vienna wa 1969 juu ya Sheria za Mikataba una orodha ya kuvutia ya kanuni kuhusiana na masuala hayo ikiwa ni hitimisho lake, ufafanuzi, na kuvunjwa kwa mikataba. Shukrani kwa mkataba huu, mahitaji ya utawala wa sheria ya uwazi katika kutunga sheria, kwa hakika yametimizwa, angalau kuhusiana na sheria za mikataba.

Zaidi ya hayo, Intaneti imezifanya sheria za mikata ziweze kufikiwa zaidi. Kwa mfano Mkusanyiko wa Mikataba wa Umoja wa Mataifa unafikika kwa kupitia Intaneti. Maamuzi ya baadhi ya vyombo vya sheria yanatangazwa na kuchambuliwa kwa kina na kutolewa maoni. Sheria za kawaida za Mahakama ya Haki ya Kimataifa au mahakama ya uhalifu ya kimataifa zinaweza kutajwa kuwa ni mifano.

Orodha hii ya udhaifu na uwezo si kamilifu na inweza kuongezwa. Juu ya muundo wake wa kugatuliwa, kwa jumla sheria za kimataifa zinachukuliwa kuwa zina kiwango cha kutosha cha uhakika, kutabirika na uwazi, angalau katika maeneo muhimu kama vile sheria za haki za binadamu, sheria za ubinadamu, sheria za kazi, sheria za uchumi, sheria za bahari na sheria za jukumu la serikali.

Hii haina maana ya kusema kuwa mtu inabidi aridhike. Yanaweza kufanywa, na lazima yafanywe maboresho kuhusiana na uwazi, kuweza

kufikika na uhakika wa sheria za kimataifa. Lakini kuyafikia mahitaji haya siyo changamoto muhimu sana kwa sheria za kimataifa.

3.2.2 Mahakama iliyo Huru na Isiyopendelea Upande Wowote

Changamoto kubwa zaidi katika utekelezaji wa utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa inahusu usuluhishi wa migogoro kwa njia ya amani.

Katika jumuiya ya kimataifa, zipo, kama inavyofahamika sana, aina mbili za usuluhishi wa migogoro kwa njia ya amani: diplomasia na uamuzi wa kisheria. Migogoro mingi inasuluhishwa kwa njia ya kidiplomasia, yaani kwa njia ya majadiliano, busara, uchunguzi na upatanishi. Lakini kama diplomasia haikufanikiwa au haifai katika kusuluhisha mgogoro unaoshughulikiwa, pande husika zinaweza kuchagua njia ya mahakama, kwa maneno mengine kupeleka kesi yao kwa ajili ya hukumu itakayowafunga ya upande wa tatu usiokuwa na maslahi na mgogoro huo.

Hakuna upungufu wa taratibu za upatanishi katika jumuiya ya kimataifa, kinyume yake. Mara nyingine hutolewa hoja kuwa zipo taratibu nyingi kupita kiasi.

Upatanishi unaweza kuwa kwa njia ya usuluhishi, kwa mfano kwenye mahakama ya kudumu ya upatanishi au mbele ya wasuluhishi walioteuliwa kwa kesi maalumu. Inaweza kuwa kwa usuluhishi wa kisheria vile vile.

Ikitegemea ufafanuzi ulio sahihi, kuna kiasi cha mahakama 15 za kimataifa na za kikanda, nyingi zikiwa za kudumu. Mahakama hizi za kudumu ni pamoja na Mahakama ya Dunia, ambayo ndiyo chombo kikuu cha kisheria cha Umoja wa Mataifa, Mahakama ya Kimataifa ya Sheria za Bahari, Mahakama ya Jinai ya Kimataifa, Mahakama ya Haki ya Ulaya, Mahakama ya Ulaya ya Haki za Binadamu, Mahakama ya Marekani ya Haki za Binadamu, na Mahakama ya Afrika ya Haki za Binadamu na Haki za Watu.

Wala si tatizo la mahakama, majopo au vyombo vingine vya kisheria kuwa havina uhuru au vinapendelea upande wowote kwa sheria ya kimataifa. Mahakama ya Haki ya Kimataifa inaheshimiwa sana kuhusiana na uadilifu wa kiuiledi na uwezo wa majaji wake, na hivyo vile vile ndivyo zilivyo mahakama nyengine zilizotajwa. Mahakama ya Haki ya Kimataifa iko wazi kwa nchi zote ambazo zimesaini Mkataba wa Mahakama hiyo, yaani nchi zote ambazo ni wanachama wa Umoja wa Mataifa pamoja na zile ambazo si wanachama lakini kwa masharti fulani.

Changamoto kubwa kwa mahakama katika ngazi ya kimataifa ni hali ya madaraka yao. Kwa sheria za kitaifa, kwa mhujibu wa utawala wa sheria, isingeliwezekana kuwa pande zinazohusika na mgogoro kuamua ikiwa mahakama ina madaraka ya kusikiliza na kuamua kuhusu kesi

yao. Matokeo ya mfumo kama huo ni kuwa migogoro ingelibaki kuwa haisuluhishwi.

Ni wazi kuwa, utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa unahitaji kuwa mahakama zina madaraka ya lazima. Hii ina maana kuwa zinaamua, kwa misingi ya vigezo visivyoegemea upande wowote, na hazitegemei ridhaa ya pande husika kama zina uwezo wa kusikiliza na kuamua kesi.

Baadhi ya mahakama za kimataifa zilizotajwa zina madaraka ya lazima. Mahakama ya Ulaya ya Haki za Binadamu ni mfano kwa sababu nchi haziwezi kuwa wanachama wa Baraza la Ulaya ikiwa haziyakubali madaraka ya lazima ya Mahakama ya Ulaya ya Haki za Binadamu. Lakini mahakama nyengine hazina madaraka ya lazima na zinahitaji ridhaa ya pande husika ili ziweze kusikiliza kesi. Mahakama hizo ni pamoja na, Mahakama ya Haki ya Kimataifa kwa kesi zenye ubishani.

Hatimaye, nchi zinazolalamikiwa, zinaweza, kama zinataka, kuzuia usuluhishi wa mgogoro na nchi mlalamikaji kufanywa na Mahakama ya Haki ya Kimataifa au kwa namna yoyote ya upatanishi wa kimahakama au mpatanishi. Kwa hiyo, migogoro hubaki bila ya kusuluhishwa.

Kwa jumla, hii nayo hairidhishi pia: ikiwa haitolewi hukumu thabiti kuhusiana na tuhuma ya ukiukwaji wa sheria za kimataifa, hii inadhoofisha uwazi wa yale mambo halisi yaliyomo katika sheria za kimataifa. Ni jambo linalojulikana kuwa migogoro inaweza kuzuiliwa au kusuluhishwa kwa njia za kidiplomasia kama ikiwepo hukumu iliyo wazi iliyotolewa na Mahakama ya Haki ya Kimataifa kuhusiana na kesi kama hiyo.

Inabidi ieleweke katika muktadha huu, kuwa Ibara ya 36, aya ya 2 ya Mkataba wa Mahakama ya Haki ya Kimataifa ina masharti yanayoeleza kuwa serikali zinaweza kutoa idhini mapema kuhusiana na madaraka ya lazima ya Mahakama hiyo katika kesi dhidi ya serikali zilizokubali masharti hayo hayo. Hivi sasa masharti haya hayana athari kubwa. Mpaka sasa ni nchi 67 ndizo zilizokubali madaraka ya lazima ya Mahakama hiyo. Kwa bahati mbaya nyingi ya nchi hizo zimeonyesha wasiwasi mkubwa na kwa hiyo kuyafanya mahitaji kuwa upande mwingine umeyakubali masharti hayo hayo kuwa ni njozi tu kwa kiasi kikubwa.

Ni wazi kuwa. Njia ya kusonga mbele katika kuutekeleza utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa ni kuyakubali kwa jumla madaraka ya lazima ya Mahakama ya Haki ya Kimataifa kwa mujibu wa Ibara ya 36, aya ya 2 ya Mkataba wa Mahakama hiyo. Ulaya inaweza kuwa ni mfano katika hali hii: nchi haziwezi kushiriki katika Umoja wa Ulaya na Baraza la Ulaya ikiwa haziyakubali madaraka ya lazima ya Mahakama ya Haki ya Ulaya iliyopo Luxembourg na Mahakama ya Ulaya ya Haki za Binadamu iliyopo Strasbourg, mutawalia. Hata hivyo, inabidi ifahamike kuwa juu ya yote hayo, nchi zote za Ulaya zimayakubali madaraka ya lazima ya Mahakama ya Haki ya kimataifa.

Suala jingine lililojitokeza wakati kanuni, asasi, pamoja na mahakama zimeibuka kwa wingi, ni kuwa majaji wataona kuwa ni shida sana kutafsiri na kuzitumia sheria za kimataifa kwa namna inayofanana. Lakini majaji katika ngazi zote mbili, ngazi ya kitaifa na ya kimataifa wamejibu changamoto hii kwa kuzidi kuangalia maamuzi ya mahakama nyengine na kwa hiyo kujenga mwingiliano kati ya mifumo au ngazi mbalimbali. Desturi hizi za mawasiliano ya wazi, mazungumzo na kuangalia maamuzi ya asasi ndugu inaweza kuchangia sana katika kuzuia hali ya kutolingana kwa kiwango kikubwa na hali ya kutokuwa na hakika katika kuzitumia sheria za kimataifa.

3.2.3 Utekelezaji Sheria wa Kutosha

Mwanasheria mmoja maarufu wa sheria za kimataifa, Louis Henkin, aliwahi kuandika: "Inaweza kuwa hiyo ndiyo hali, kuwa takriban nchi zote, zinafuata takriban misingi yote ya sheria za kimataifa na takriban masharti yake yote takriban wakati wote."

Ijapokuwa ukiukwaji wa sheria za kimataifa hutokea na mara nyingi hutangazwa na kujadiliwa sana, ukiukwaji huo ni upekee unaoithibitisha kanuni. Waangalizi wengi na watendaji wanakubali kuwa sheria za kimataifa, kwa jumla zinafuatwa. Kwa hiyo, utekelezaji wake hauonekani kuwa ni tatizo kubwa.

Lakini hali hairidhishi. Kama ilivyoielezwa hapo awali, hakuna chombo kimoja kikubwa kwenye jumuiya ya kimataifa chenye kusimamia utekelezaji ambacho kina madaraka yote. Ni kweli kuwa kuna vyombo vyenye mamlaka na madaraka ya kulinda, au angalau kujaribu kulinda, utekelezaji wa sheria za kimataifa. Lakini vingi ya vyombo hivi vinaweza kuwa havina athari yoyote.

Maarufu miongoni mwa vyombo hivi ni Baraza la Usalama la Umoja wa Mataifa, ambalo, kama inavyoeleweka, lina mamlaka ya kuchukua hatua, ikiwa ni lazima kwa kutumia nguvu, pindi ikibaini kuwa amani na usalama wa dunia unatishiwa au unahitaji kurudishwa.

Lakini hali yake ya kuwatendea wote kwa usawa mara nyingi inatiliwa shaka na baraza hilo limekuwa likishutumiwa kuwa baadhi ya wakati huwa ndumi la kuwili. Sababu moja ya kushutumiwa hivyo ni kuwa baraza hilo mara nyingi huzuiliwa kuchukua hatua kwa haki ya kura ya turufu ya wanachama wake wa kudumu na matokeo yake ni kuwa ukiukwaji wa sheria za kimataifa umeachwa bila ya kushughulikiwa. Katika matukio mengine wajumbe wa Baraza hilo, pamoja na wajumbe wa kudumu, hata wao wenyewe wamekuwa wakikiuka mkataba wa Umoja wa Mataifa.

Zaidi ya hayo, wakati vyombo kama Baraza la Usalama la Umoja wa Mataifa vina mamlaka ya kushughulikia ukiukwaji wa sheria za kimataifa zinazohusu maslahi ya jumla ya jumuiya ya kimataifa, hasa amani na usalama, hakuna chombo kingine kwa ajili ya migogoro kati ya nchi

mbili, migogoro iliyo nje ya uwezo wa Mkataba wa Umoja wa Mataifa. Kadhalika, usuluhishi wa kimahakama kuhusu tofauti kwa kawaida haupo kwa sababu ya utaratibu wa kuwa na hiari kuhusiana na madaraka ya Mahakama ya Haki ya Kimataifa.

Hatimaye, katika mambo ambayo kwa kiasi kikubwa ni ya "faragha", namna pekee iliyopo ya utekelezaji wa sheria kwa nchi ambayo inahisi imekosewa ni kujisaidia mwenyewe. Kwa mfano, nchi inaweza kuchukua hatua za kisheria za kulipiza kisasi zijulikanazo "jibu la kulipiza kisasi" ambazo ni pamoja na kuweka vikwazo vya kiuchumi au vya kusafiri na kuvunja uhusiano wa kibalazi. Inaweza pia kuchukua hatua ambazo si za halali lakini zinahalalishwa na kitendo kilichopita ambacho si cha halali kilichofanywa na upande mwengine, kama vile zingio.

Hata hivyo, tatizo la kujisaidia mwenyewe ni kuwa maslahi yake hayatabiriki kwa sababu hutegemea nguvu za nchi. Vile vile, hatua hiyo hairidhishi kwa sababu hakuna upande wa tatu usiopendelea upande wowote ambao umehusishwa katika kuhukumu masharti ya sheria za kimataifa yamekiukwa. Usuluhishi wa migogoro lisiwe suala la nguvu bali liwe suala la sheria.

3.3 Kwa nini Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kimataifa ni Lazima?

Mara zote husemwa kuwa utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa huwa na maslahi yale yale ya utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa. Kwa maoni haya, utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa unaendeleza hali ya kutabirika na usawa katika mahusiano baina ya nchi na wadau wengine wa sheria za kimataifa na kuzuia matumizi holela ya nguvu. Hata hivyo, kuna sababu nyengine nyingi kwa nini ni muhimu kuwa nchi, mashirika na watu binafsi wanatii sheria za kimataifa.

Kwanza, sheria za kimataifa tokea asili ni mkusanyiko wa kanuni na asasi zenye madhumuni ya kuleta na kudumisha amani na usalama katika jamii ya nchi. Zaidi ya hayo, moja ya matawi yake, sheria za ubinadamu, zina madhumuni ya kutaka vita viendeshwe kwa kuwepo hisia za ubinadamu pale machafuko ya kutumia nguvu yanapotokea.

Inafahamika kuwa amani na utulivu utakuwa tabu kuwepo, au hautawezekana kuwepo, au kupatikana kama zisingelikuwepo sheria za kimataifa au kama sheria hizi zingelikuwa hazifuatwi. Jumiuya ya kimataifa isiyokuwa na utaratibu wowote itakuwa na vurugu zaidi kuliko jamii iliyo chini ya utawala wa sheria. Ni wazi vile vile kuwa vita huwa ni vya kinyama zaidi ikiwa sheria za ubinadamu haziheshimiwi.

Zaidi ya hayo, sheria za kimataifa zimezidi kuwa zikitumiwa kwa madhumuni ya kujaribu kutatua matatizo ya dunia na ya kikanda, uhalifu wa kimataifa, ugaidi wa kimataifa, masoko ya fedha yasiyofanyakazi vizuri na tishio kwa mazingira (hali ya hewa na uchafuzi wa baharini,

joto kali duniani, tishio kwa wanyamapori, hatari za nuklia na vitu vingine vya hatari) ni mifano iliyo wazi. Matatizo kama haya hayawezi kutatuliwa au kupunguzwa kwa kila nchi kuchukua hatua peke yake bali yanahitaji ushirikiano wa kimataifa na kanuni za kimataifa. Utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa huusogeza karibu zaidi utatuzi wa matatizo ya dunia na ya kikanda.

Sheria za kimataifa vile vile, zimekuwa zikijihusisha zaidi na haki za binadamu dunia nzima. Ni kweli kuwa haki hizi zina mwenzake ambaye ni sheria za kikatiba za nchi. Lakini hata hivyo, sheria za haki za binadamu za kitaifa hutiliwa mkazo na kuongozwa na sheria za haki za binadamu za kimataifa.

Kadhalika, sheria za kimataifa, mahakama za kimataifa za haki za binadamu na utaratibu mwingine wa ufuatiliaji vinaweza kuwa ni mdhibiti wa ziada wa muhimili wa serikali katika ngazi ya kitaifa na kwa hiyo kusaidia utaratibu wa kudhibitiana katika ngazi ya kitaifa. Ufafanuzi wa ziada kuhusu haya umo katika sura inayofuata. Mpaka sasa, inatosha kusema kuwa utiifu kwa sheria za kimataifa ni muhimu sana katika kuendeleza ulinzi wa haki za binadamu katika ngazi ya kitaifa.

Mambo yaliyoelezwa hapo juu yana kitu kimoja cha kufanana: utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa hatimaye unatekeleza maslahi ya binadamu mmoja mmoja binafsi.

4. KUTEGEMEANA KATI YA UTAWALA WA SHERIA KATIKA NGAZI YA KITAIFA NA YA KIMATAIFA

4.1 *Kiungo kati ya Ngazi Mbili Hizi*

Tumeona kuwa utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa na ya kimataifa unafanana sana. Utawala wa sheria una maana ya kitu kile kile katika ngazi zote: sheria lazima zifuatwe. Lazima ziwe na hulka zile zile katika ngazi zote: yaani kuna mahakama iliyo huru na isiyopendelea upande wowote, sheria zinafanywa zijulikane vya kutosha, ziko wazi na zinafikika, na zinatumiwa kwa njia ya usawa kwa wote.

Lakini ni kweli kuwa utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa unaungana na utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa? Je, utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa unaweza kunufaika na utawala wa sheria katika ngazi ya taifa? Je, utawala wa sheria wa ngazi ya kitaifa unaweza kuimarishwa na utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa?

Zamani, kiungo hiki kati ya ngazi ya kitaifa na ngazi ya kimataifa hakijakuwepo. Lakini hivi sasa, sheria za kitaifa na za kimataifa haziwezi kuonekana kuwa ni vitu tofauti, ingawa si katika nyanja zote za sheria. Zinazidi kuwa zimeungana. Mfano ulio wazi ni sheria za katiba, ambazo kwa mujibu wa haki za raia zinavyohusika zinalingana sana na sheria za haki za binadamu za kimataifa. Kwa mfano, siku hizi haiwezekani kuwa

katiba mpya ya nchi inaandaliwa bila ya kufanya rejea iliyo wazi kwa au kunukuu kutoka kwenye nyaraka za haki za binadamu za kimataifa. Baadhi ya wakati, katiba hutamka kuwa sheria za kimataifa ni sehemu ya sheria za taifa.

Mifano mengine inayoonyesha uhusiano unaozidi kukua inaweza kuonekana katika sheria za mazingira na sheria za uwekezaji.

Kusema kweli – na hili ni muhimu kujulikana na wanasiasa waliomo katika mabunge ya kitaifa – kwa kuendelea kuzidi kwa idadi ya mikataba katika nyanja mbalimbali, uhuru wa kuchukua hatua wa wabunge wa kitaifa unazidi kuwa na mipaka. Siku hizi, jambo moja muhimu katika kutunga sheria katika ngazi ya kitaifa ni kuwa mbunge ana hakikisha kuwa sheria inayotaka kutungwa inakubaliana na mikataba ambayo nchi husika imesaini. Mifano na maelezo kuhusu hili yanaweza kupatikana katika machapisho ya Umoja wa Mabunge Mbalimbali na Demokrasia Katika Karne ya Ishirini na Moja ambayo yamewekwa kuwa rejea mwisho wa Mwongozo huu.

Jambo hili ni muhimu sana katika uwanja wa haki za binadamu. Kwa hiyo, katika mchakato ambao ni wa lazima wa kuhakikisha kuwa sheria inayopendekezwa inalingana na katiba ya nchi, inabidi ufanywe uchunguzi wa namna hiyo hiyo kuhusiana na mikataba ya kimataifa ya haki za binadamu.

Ni muhimu vile vile kuwa mabunge ya kitaifa yanachangia katika kufuatilia na kusimamia utekelezaji wa kanuni za kimataifa za haki za binadamu. Machapisho ya Umoja wa Mabuge Mbalimbali yaliyotajwa hivi punde yana rejea muhimu juu ya vipi hili hufanyika katika nchi mbalimbali, ikiwa ni pamoja na Afrika na Amerika ya Kusini. La kuvutia zaidi ni namna bunge la Brazil lilivyotekeleza mapendekezo ya mkataba wa haki za binadamu wa chombo cha kanda. Yapo mapendekezo mengi kwa wabunge ambayo yamefafanuliwa katika warsha ya kimataifa juu ya asasi za haki za binadamu na mabunge iliyofanyika Abuja mwaka 2004, pamoja na ile inayoitwa Misingi ya Paris kuhusiana na mkataba wa NHRIs, uliohibitishwa na azimio la Mkutano Mkuu 48/134 la tarehe 20 Desemba 1993.

Hii haina maana ya kusema kuwa mambo yote ya sheria za kimataifa yamo katika sheria za kitaifa vile vile, au kinyume yake. Kwa mfano, ikiwa nchi imeingilia nchi nyengine kwa sababu ya kujikinga, kanuni muhimu za sheria hupatikana katika Mkataba wa Umoja wa Mataifa na sheria za kimataifa za kawaida, Si suala la sheria za kitaifa.

Kadhalika, mahakama ambayo kimsingi ndiyo yenye uwezo wa kusuluhisha kesi hiyo itakuwa ni Mahakama ya Haki ya Kimataifa, siyo mahaka ya kitaifa katika nchi fulani. Ikiwa Mahakama ya Haki ya Kimataifa itakuwa na madaraka kwa kesi kama hiyo, kama inavyoonekana kutokana na maelezo yaliyoelezwa hivipunde, ni suala tofauti.

Kadhalika, ikiwa utazuka mgogoro kati ya mmiliki wa eneo la ardhi na serikali ya manispa ikiwa mtu huyo anastahili kupewa kibali cha kujenga, hapo zitatumika sheria za kitaifa na mahakama ya kitaifa na si mahakama ya kimataifa itakayolipitia shauri hilo.

Ni suala tofauti kuwa kwa kesi kama hiyo, sheria itakayotumiwa lazima ilingane na sheria za kimataifa. Ikiwa kwa mfano, kama ilivyo kwa kawaida, inatuhumiwa kuwa hukumu iliyotolewa na mahakama ya juu kabisa ya kitaifa au mamlaka yenye uwezo itakiuka viwango vilivyowekwa na, kwa mfano, Mkataba wa Ulaya wa Haki za Binadamu, shauri hilo ligeliweza kupelekwa kwenye Mahakama ya Ulaya ya Haki za Binadamu. Ikiwa Mahakama hiyo itabaini kuwa mkataba umekiukwa, hii itakuwa na maana kuwa serikali husika itabidi iifanyie marekebisho sheria yake ya kitaifa ili kuepuka ukiukwakaji huo usirejewe.

Kwa mfano, katika kesi moja, Mahaka ya Ulaya ya Haki za Binadamu ilibaini kuwa Ibara ya 6 ya Mkataba wa Ulaya wa Haki za Binadamu ilikiukwa kwa sababu kesi hiyo haikuweza kuifikia mahakama ambayo ingeliweza kuyapitia tena maamuzi ya chombo cha serikali kilichoathiri haki za kiraia na wajibu wa mtu huyo. Katika kesi nyengine, Mahakama ilibaini kuwa kupima Asili Nasaba (DNA) ya watu waliokamatwa lakini baadaye wakaachiliwa au mashtaka dhidi yao kufutwa ni ukiukwaji wa haki ya kuwa na faragha kwa mujibu wa Mkataba huo. Kwa kesi zote mbili hizo, hatua za kisheria ilibidi zichukuliwe katika ngazi ya kitaifa.

Kwa hiyo, ni haki kusema kuwa mwingiliano unaozidi kuongezeka kati ya utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa na ya kimataifa husababisha utawala huo kusaidiana na kuimarishana kwa kiwango kikubwa.

4.2 Kwa nini Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kitaifa hutegemea Sheria za Kimataifa

Sheria za kimataifa mara nyingi huhusika moja kwa moja na utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa. Kama inavyoweza kuonekana katika hayo yaliyoelezwa punde hivi, hivi ndivyo ilivyo katika sheria za kimataifa za haki za binadamu. Sheria hizi zinapunguza madaraka ya serikali kwa raia wake na wakazi kwa kutoa uhakika wa uhuru kama vile haki ya kusema kwa namna iliyo huru, haki ya kukusanyika na kuabudu (angalia kwa mfano Ibara za 6-12 za Mkataba wa Kimataifa juu ya Haki za Kiraia na za Kisiasa). Sheria za Kimataifa za Haki za Binadamu vile vile zinataka kuwepo kwa mahakama zilizo huru na zisizopendelea upande wowote katika ngazi ya kitaifa (angalia kwa mfano Ibara ya 14 ya Mkataba huo).

Haki za binadamu

Takriban nchi zote zimetia saini na kuridhia mikataba mingi ya kimataifa ya haki za binadamu. Kwa hiyo, kwa mfano, hivi sasa (Agosti 2012) kuna nchi 160 zilizotia saini Mkataba wa Kimataifa juu ya Haki za Kiuchumi, Kijamii na Kiutamaduni na nchi 167 zilizotia saini Mkataba wa Kimataifa

juu ya Haki za Kiraia na za Kisiasa. Vile vile ipo mikataba ya haki za binadamu ya kanda ambayo nchi nyingi zimesaini vile vile. Kazi muhimu kwa mwanasiasa yeyote yule ni kuangalia ni mkataba upi wa haki za binadamu nchi yake imesaini.

Zaidi ya hayo, haki nyingi za binadamu zimepata hadhi ya kuwa sheria za kawaida za kimataifa. Inatambulika kwa kiwango kikubwa kuwa Tamko la Dunia juu ya Haki za Binadamu sasa limepata hadhi ya kuwa sheria ya kawaida ya kimataifa. Hii ina maana kuwa nchi zinalazimika kuheshimu haki za msingi za binadamu hata kama hazikusaini na kuridhia mikataba husika ya kimataifa au ya kikanda. Kwa hiyo, sheria za kimataifa za haki za binadamu zina, au zinatakiwa ziwe na athari kubwa kwa sheria katika ngazi ya kitaifa.

Nguvu za Sheria za Kimataifa

Sheria za kimataifa zina nguvu juu ya sheria za kitaifa. Nchi zinawajibika kutenda kwa mujibu wa sheria za kimataifa na kuchukua dhima kwa kuzikiuka, ikiwa ukiukwaji huo umefanywa na muhimili wa kutunga sheria, wa serikali au wa mahakama. Hii ina maana kuwa nchi haziwezi kutumia sheria za kitaifa, kimsingi hata katiba ya nchi, kuwa ndiyo utetezi wa ukiukwaji wa wajibu wake kwa mujibu wa sheria za kimataifa. Kwa maneno mengine, sheria za kimataifa haziwezi kuepukwa wala kutenguliwa, na sheria za kitaifa.

Sheria za kimataifa, hasa sheria za haki za binadamu, zinaimarsha na kushindilia mizizi ya utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa. Kama kuna upungufu katika mfumo wa sheria wa kitaifa kuhusiana na utawala wa sheria, sheria za kimataifa zinaweza kutumika ili kunusuru hali hiyo. Baadhi ya Mipaka

Kusema kweli, katika hali nyingi mambo, kwa kiasi kikubwa si mazuri. Nguvu zote za sheria za kimataifa za haki za binadamu zinaweza kuwekewa mipaka kwa namna mbalimbali katika ngazi ya kitaifa.

Tatizo la kwanza ni ajizi kuhusiana na mikataba. Wakati nchi zinapokuwa katika mchakato wa kutia saini mkataba, zinaweza kutoa taarifa ambayo itaeleza ikiwa zinataka kuondoa au kufanya marekebisho ya athari za kisheria za baadhi ya masharti kama zinavyozihusu nchi hizo.

Kuna mabishano makubwa kuhusu kiasi ambacho mikataba ya haki za binadamu inaweza kuwekewa mipaka, hasa kuhusiana na mikataba ya haki za binadamu ambayo ina hadhi ya kuwa sheria za kawaida za kimataifa vile vile. Wengi wanatoa hoja kuwa kuweka mipaka ni kinyume na madhumuni na haja ya mikataba ya haki za binadamu. Kimsingi, ni wazi kuwa kuweka mipaka kwa sheria za kimataifa za haki za binadamu hakutakuwa na maslahi na utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa.

Utekelezaji katika Ngazi ya Kitaifa

Tatizo la pili linahusu uhusiano kati ya sheria za kimataifa na sheria za kitaifa ndani ya nchi. Hapo, kama ilivyoelezwa hapo awali, hapana shaka kuwa sheria za kimataifa zina nguvu kuliko sheria za kitaifa na kuwa nchi zinawajibika kufuata na kuheshimu sheria za kimataifa. Lakini swali ni, ikiwa hii ina maana, kwa mfano kuwa sheria za kimataifa za haki za binadamu zinaweza kutumiwa na raia katika mahakama ya kitaifa katika mgogoro na raia wengine au na serikali? Kuna namna tatu ya kulijibu swali hili.

Mfumo wa U-moja na U-wili

Katika kulijadili suala hili ni muhimu kwanza kutenganisha kati ya mifumo miwili tofauti ya kushughulikia sheria za mikataba katika ngazi ya kitaifa: mfumo wa u-moja na u-wili. Ni muhimu kwa wanasiasa katika chombo cha kutunga sheria kujua nchi yake imo katika mfumo upi kati ya mifumo hii miwili.

Katika mfumo wa u-moja, kwa kawaida, athari muhimu ni kuwa mikataba iliyoridhiwa na nchi huifunga nchi hiyo kama ilivyo sheria ya kitaifa kwa mujibu wa melezo yake. Ikiwa kwa mfano, nchi itakiuka haki ya raia ya uhuru wa kusema kama ilivyo katika Mkataba wa Kimataifa juu ya Haki za Kiraia na za Kisiasa, basi raia huyo anaweza kuishutumu nchi kwa kuhusika na ukiukwaji wa haki yake kwenye mahakama ya kitaifa. Hapa, sheria za haki za binadamu za kimataifa zinafanyakazi zenyewe. Zina athari ya moja kwa moja katika mfumo wa sheria wa kitaifa. Zinaingia moja kwa moja katika mfumo wa sheria wa kitaifa. Sheria za kimataifa zinaweza kutumiwa na mahakama bila ya kuwepo sheria yoyote mahasusi ya kutaka utekelezaji wake.

Katika mfumo wa u-wili masharti yaliyomo katika sheria za kimataifa lazima yageuzwe au yaingizwe katika sheria za kitaifa ili kupata matokeo yale yale. Kimsingi, hii ina maana kuwa nchi haiwezi kuridhia mkataba wa kimataifa bila ya kuzipitia sheria zake za kitaifa ili ziweze kulingana na masharti yaliyomo katika mkataba huo.

Hata hivyo, katika hali zote mbili hizo, masharti ya mkataba yanahusu pia katika uhusiano na nchi nyengine zilizotia sani mkataba huo. Hii ina maana kuwa nchi zilizotia saina mkataba zinawajibika kwa kila mmoja wao kwa ukiukwaji wa masharti yaliyokubaliwa. Kwa hiyo ikiwa nchi itakiuka haki ya uhuru wa kusema ya raia ambayo inahakikishwa katika Mkataba wa Kimataifa juu ya Haki za Kiraia na Kisiasa, nchi hiyo itawajibika kwa ukiukwaji huo kwa nchi nyengine zilizotia saina mkataba huo.

Ikiwa chini ya mfumo wa u-wili nchi iliyotia saina mkataba haikubadilisha vizuri au kuingiza katika sheria zake masharti yaliyomo katika mkataba huo, raia ambaye haki zake zimekiukwa atapata tabu kuiwajibisha nchi hiyo kwa ukiukwaji wa sheria ya kimataifa katika mahakama ya kitaifa. Hata hivyo, kwa kutegemea suala lenyewe, linaweza kuwepo suluhisho

jengine kama vile kuomba msaada kutoka katika vyombo vya ufuatiliaji vya kimataifa, na hasa mahakama za kimataifa za haki za binadamu.

Kuna namna ya kati vile vile ya kufanya uamuzi. Kwa mujibu wa nadharia hii sheria za kimataifa zinachukuliwa kuwa ni mfumo wa peke yake lakini zinaweza, kwa mujibu wa hali fulani, kutumiwa katika nchi bila ya kuwepo sheria yoyote ya kutaka utekelezaji wake. Nchi nyingi zimeukubali utaratibu huu.

Sheria za kimataifa hazilazimishi kuwa lazima itumike yoyote ya njia hizi. Kimsingi, zote hizi zinaridhisha. Lakini ni muhimu kubaini ipi ina nguvu na ipi ni dhaifu.

Udhaifu mkubwa wa mfumo wa u-wili ni kuwa nguvu za sheria za kimataifa katika mfumo wa sheria wa kitaifa hutegemea ni hatua gani serikali inachukua zaidi ya kuuridhia mkataba. Nchi haiamui ni lini itaibadilisha au kuiingiza sheria ya kimataifa katika sheria ya kitaifa tu, lakini inaamua pia ni kwa kiasi gani hili litafanyika.

Kwa maneno mengine, inawezekana kuwa ubadilishaji au uingizaji wa sheria za kimataifa katika sheria za kitaifa usifanyike kabisa, au kwa kiasi kidogo tu, au taratibu. Kutokana na ukweli kuwa nchi mara nyingi huona kuwa madaraka yake yanapunguzwa na sheria za kimataifa, na hasa na sheria za haki za binadamu, si jambo la kushangaza kuona kuwa watetezi wa haki za binadamu siku zote hutoa hoja kuwa mfumo wa u-moja au namna ya kati ya kufanya uamuzi ni bora kuliko mfumo wa u-pili.

Tatizo kubwa la mfumo wa u-moja na wa namna ya kati ya kufanya uamuzi ni kuwa huzibebesha mahakama za kitaifa mzigo mkubwa. Ili kuweza kutekeleza vya kutosha wajibu wao wa kuwa wasemaji wa sheria za kimataifa, majaji lazima wawe na uelewa mkubwa wa sheria za kimataifa na wapate mafunzo mazuri juu ya namna ya kuzitumia sheria hizo. Wasiwasi mwengine wa ziada ni kuwa majaji katika nchi mbalimbali huzitafsiri na kuzitumia sheria za kimataifa kwa namna mbalimbali.

Utumiaji wa Jumla wa Hoja hii katika Sehemu Hii

Kama inavyoweza kuonekana, katika melezo ya sehemu hii juu ya kwa nini utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa hutegemea sheria za kimataifa kilichoangaliwa hasa zilikuwa ni haki za binadamu. Lakini ni lazima ieleweke kuwa kuna maeneo mengine mengi ambayo hoja hii inahusika. Kwa mfano mtu anaweza kutaja sheria za kimataifa za kulinda haki bunifu au mikataba mingime mingi kati ya nchi mbalimbali iliyofikiwa chini ya mwanvuli wa Shirika la Biashara la Dunia (WTO), ambayo si kama inahusu biashara tu lakini inahusu maeneo mengine vile vile. Kwa muktadha huu, unaweza kusema kuwa Utaratibu wa Usuluhishi wa Migogoro wa Shirika la Biashara la Dunia ni utaratibu wa kimataifa unaoweza kwa kiasi fulani kuhakikisha hatua za utekelezaji.

4.3 Kwa nini Utawala wa Sheria katika Ngazi ya Kimataifa hutegemea Sheria za Kitaifa

Upande mwingine wa sarafu ni kuwa utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa hunufaika kutokana na utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa. Kwa hakika, inaonekana kuwa utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa hutegemea kwa kiwango kikubwa ni kwa namna gani sheria hutekelezwa katika ngazi ya kitaifa.

Jukumu la Serikali na Watunga Sheria

Jukumu la serikali na watunga sheria wa kitaifa kuhusiana na hili haliwezi kupewa umuhimu mkubwa zaidi. Na hasa ile kuwa ni jambo la msingi kuwa mikataba iliyofanywa na serikali na kuridhiwa na bunge kwa mujibu wa kanuni za katiba ya kitaifa inatekelezwa ipasavyo katika ngazi ya kitaifa. Hapa tunanukuu vifungu 4.1 na 4.2.

Swali Nyeti

Kwa muktadha huu ni lazima lielezwe swali nyeti sana linalohusiana na mwingiliano wa utawala wa sheria kati ya ngazi ya kitaifa na ya kimataifa. Katika kifungu 3.2.3 unaelezwa ukweli kuwa katika baadhi ya mambo wajumbe wa Baraza la Usalama, pamoja na wajumbe wa kudumu, wamekiuka Mkataba wa Umoja wa Mataifa.

Mfano wa kusikitisha ni vita dhidi ya Iraq mwaka 2003. Katika vita hivyo, nchi ziliingia vitani kinyume na sheria za kimataifa na za kitaifa. Wakati huo, viongozi wan chi hizo waliamini kuwa maslahi yao ya kitaifa yalihitaji matumizi ya nguvu kinyume na sheria. Walikuwa tayari kupuuza utawala wa sheria. Mfano mwingine ni namna baadhi ya hatua za kupinga ugaidi zilivyokiuka viwango vya kimataifa vya haki za binadamu.

Hili ni suala nyeti ambalo inabidi lijadiliwe kwa undani kwa sababu ya umuhimu wake kwa ajili ya amani ya kimataifa na usalama siku za mbele. Haiwezekani kuelezea kwa undani zaidi katika mwongozo huu mfupi. Lakini kutolitaja tatizo hili ingelikuwa ni utovu wa uaminifu.

Utawala wa sheria ni lazima, kwa jumla uwahusu watu wote kila wakati. Ni rahisi kufuata utawala wa sheria kwa watu ambao mnakubaliana, lakini kama watu wana mawazo na wanafuata tabia ambazo hukubaliani nazo kabisa, kuna hatari kuwa baadhi ya watu wataanza kutoa hoja kuwa utawala wa sheria hauwahusu watu kama hao.

Inabidi itamkwe kuwa tabia za mataifa makubwa, na hasa wajumbe wa kudumu wa Baraza la Usalama, zitakuwa ndizo zitakazoamua katika kuendeleza amani ya kimataifa na usalama siku za usoni. Lililo muhimu ni kuwa nchi za kidemokrasia za Magharibi ndizo zinazoongoza hapa. Kusema kweli, utendaji wao katika uwanja huu unatakiwa uwe bila ya dosari. Kwa bahati mbaya, hivi sivyoo mambo yalivyo katika dunia ya leo.

Jukumu la Mahakama za Kitaifa

Mahakama za kitaifa zina umuhimu mkubwa vile vile katika kutekeleza sheria za kimataifa katika ngazi ya kitaifa. Mahakama za kitaifa zinaweza kuwa na jukumu kubwa katika kuhakikisha kuwa serikali, mashirika na watu binafsi wanatimiza wajibu wao kwa mujibu wa sheria za kimataifa. Kusema kweli, mustakibali wa utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa unategemea kwa kiwango kikubwa mahakama za kitaifa.

Haina haja ya kusema kuwa kuna mipaka katika mchango ambao mahakama za kitaifa zinaweza kutoa. Hazipo katika nafasi ya kutumia kanuni zote za sheria za kimataifa kwa migogoro yote kati ya wadau wote wa sheria za kimataifa. Lakini kuna matukio ambayo mahakama za kitaifa zinaweza kuwa na mchango, kwa mfano katika matukio ambayo mahakama za kitaifa zinachukua madaraka ya kuwazuia watu kutoka nchi nyengine ambao wanahusika na ukiukaji wa haki za msingi za binadamu.

Zaidi ya hayo, hata katika matukio ambayo mahakama za kitaifa zina madaraka kutumia kanuni za kisheria za kimataifa, mahakama za kimataifa lazima mara nyingi zitahitajika kwa ajili ya rufaa ya mwisho, siyo kwa sababu zinaweza kutoa uhakika wa mlingano katika tafsiri na matumizi ya sheria za kimataifa tu, lakini pia kwa sababu zinaweza kuhakikisha zaidi juu ya ubora wa uamuzi katika ngazi ya kitaifa.

Kwa mfano, ikiwa mahakama za kitaifa katika nchi zote wanachama wa Baraza la Ulaya zinafanyakazi sana na zipo makini katika utekelezaji wa Mkataba wa Ulaya wa Haki za Binadamu kwa matukio husika, Mahakama ya Ulaya ya Haki za Binadamu bado itaendelea kuhitajika ikiwa ndiye mpatanishi wa mwisho kuhusiana na tafsiri na utekelezaji wa mkataba huo.

Hata hivyo, kuna ukweli mkubwa katika mawazo kuwa mahakama za kitaifa ni muhimu sana kwa mustakibali wa utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa. Kuna matukio mengi ambayo mahakama za kitaifa zinaweza, kimsingi, kuchukua jukumu la kuhakikisha kuwa nchi, mashirika na watu binafsi wanatekeleza wajibu wao kwa mujibu wa sheria za kimataifa. Kusema kweli, kuna sababu nyingi kwa nini mahakama hizo zinaonekana kuwa zipo katika nafasi nzuri za kuchukua jukumu hilo.

Nini Mahakama za Kitaifa zinaweza Kufanya

Mosi, mahakama za kitaifa zinaweza kujaza nafasi za mamlaka za mahakama za kimataifa na taratibu nyengine za usuluhishi wa migogoro ya kimataifa.

Pili, mahakama za kitaifa zinaweza kutoa njia za haraka na rahisi za taratibu za kusuluhisha migogoro ya kimataifa. Kwa kuwa utawala wa sheria unahitaji kuwa mienendo ya mahakama iweze kufikika na kuwa haki haicheleweshwi sana, hii ni faida kubwa.

Tatu, mara nyingi nchi huwa hazitaki kuzipa madaraka mahakama na mabaraza ya kimataifa kwa kukabidhi madaraka yao ya kisheria kwao. Sheria za kimataifa huweka mipaka kwa madaraka ya nchi, na nchi kwa jumla hazitaki kuzipa mamlaka mahakama zilizo juu ya mahakama za kitaifa kuamua kiwango halisi cha mipaka hiyo. Mahakama za kitaifa mara nyingi huonekana kuwa zinakubalika zaidi. Kwa kuwa kukubalika zaidi hupelekea kukubaliana zaidi na hukumu, hili ni muhimu kwa utawala wa sheria.

Nne, mahakama za kitaifa kwa kawaida zipo katika nafasi nzuri ya kuzitumia sheria za kimataifa katika hali ya kitaifa kuliko zilivyo mahakama na asasi zilizo mbali. Zinajua zaidi kuhusu tunu na kanuni za kitaifa na zina uzoefu zaidi wa kuzishughulikia. Kwa kuwa kanuni nyingi za kimataifa, hasa katika uwanja wa haki za binadamu zinaruhu kiwango fulani cha hisia kwa kanuni za kisheria na tunu za kitaifa, kile kinachoitwa nafasi ya kutathmini, kutoa hukumu katika ngazi ya kitaifa kuna faida kubwa. Maamuzi ya mahakama za kitaifa yana uwezekano wa kukubalika zaidi na serikali na raia na kwa hiyo kutekelezwa kwa urahisi.

Tano, mahakama za kitaifa ni lazima ili kulinda mahakama na mabaraza ya kimataifa yasizidiwe na mzigo. Hii ndiyo moja ya sababu kwa nini mikata ya haki za binadamu ya kikanda inataka kuwa njia za usuluhishi za kitaifa zitumike kikamilifu kabla vyombo vilivyoundwa kwa mujibu wa mkataba huo havijaweza kusikiliza shauri hilo.

Kanuni ya Kusaidiana

Hii vile vile ndiyo moja ya sababu ya kuwepo kwa kanuni ya kusaidiana iliyomo katika Mkataba wa Roma wa Mahakama ya Jinai ya Kimataifa. Kanuni hii ina maana kuwa ni nchi zenyewe ndizo zenye madaraka kwa uhalifu wa kimataifa ilimradi tu masharti ya uwezo wa kisheria yametekelezwa.

Ingelikuwa utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa ulitakiwa uzitegemee mahakama na mabaraza ya kimataifa tu, asasi hizi zisingeliweza kuushughulikia mzigo wao wa kesi na matokeo yake ni kuwa haki ingelicheleweshwa sana na kwa hiyo kunyimwa.

Haihitaji kusema kuwa, kama mahakama za kitaifa zinatarajiwa kuchukua jukumu lililoelezwa punde hivi, basi lazima ziwe na ubora wa hali ya juu kabisa. Lazima ziyatosheleze mahitaji ya utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa kama yalivyoelezwa huko nyuma, na hasa, kuwa huru na kutopendelea upande wowote. Ikiwa raia wataziona mahakama za kitaifa kuwa ni za kifisadi, mahakama hizo hazitaweza kuchangia kwa namna iliyo chanya kwa mustakbali wa utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa.

Kwa maneno mengine, kufanyakazi kwa ajili ya kuboresha ubora wa mahakama za kitaifa haitakuwa ni kwa maslahi ya utawala wa sheria katika ngazi ya kitaifa tu bali kwa maslahi ya utawala wa sheria katika ngazi ya kimataifa vile vile.

5. REJEA ZA KUSOMWA ZAIDI

Rejea za kusomwa zaidi hupatikana katika mitandao ifuatayo ya Taasisi ya Raoul Wallenberg ya haki za Binadamu na Sheria za Kibinadamu Taasisi ya Hague ya Kuzifanya Sheria kuwa za Kimataifa:

Taasisi ya Raoul Wallenberg ya Haki za Binadamu na Sheria za Kibinadamu
<http://www.rwi.lu.se/>

Taasisi ya Hague ya Kuzifanya Sheria kuwa za Kimataifa (HiilL)
<http://www.hiil.org/>

Mtandao wa Umoja wa Mabunge Mbalimbali (IPU) unapatikanakatika -
<http://www.ipu.org/english/home.htm>

Mtandao wa Mradi wa Haki wa Dunia (WJP) unapatikana katika
<http://worldjusticeproject.org/>

Rejea Maalum Zimefanywa katika Machapisho Yafuatayo:

Taarifa ya Mwisho ya Mkutano wa 26 wa Kila Mwaka wa Baraza la Kufanya Maamuzi Mbalimbali la Wakuu wa Nchi na Serikali wa Zamani
<http://www.interactioncouncil.org/final-communiqu-29>

Haki za Binadamu: Mwongozo kwa Wabunge. Umechapishwa kwa pamoja na Umoja wa Mabunge Mbalimbali -IPU na Ofisi ya Umoja wa Mataifa ya Haki za Binadamu, 2005
http://www.ipu.org/PDF/publications/hr_guide_en.pdf

Parliament and Democracy in the Twenty-First Century: A Guide to Good Practice. Umechapishwa na Umoja wa Mabunge Mbalimbali - IPU, 2006
http://www.ipu.org/PDF/publications/democracy_en.pdf

Parliamentary Oversight of the Security Sector. Umechapishwa kwa pamoja na Umoja wa Mabunge Mbalimbali - IPU na Kituo cha Geneva kwa Udhibiti wa Kidemokrasia wa Majeshi, 2003
<http://www.ipu.org/PDF/publications/decap-e.pdf>

Human Rights and Parliaments: Handbook for Members and Staff. The Westminster Consortium, the International Bar Association and UKaid, 2011
http://www.ibanet.org/Human_Rights_Institute/About_the_HRI/HRI_Activities/Parliamentary_Strengthening.aspx

Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles)
<http://www2.ohchr.org/english/law/parisprinciples.htm>

The Rule of Law Index established under the auspices of The World Justice Project
<http://www.worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/>